

VILNIAUS UNIVERSITETO TEISĖS FAKULTETO
VALSTYBĖS IR TEISĖS TEORIJOS IR ISTORIJOS KATEDRA

AUDRIUS URBANSKAS
DIENINĖS TEISĖS STUDIJOS, V KURSAS
TAIKOMOSIOS JURISPRUDENCIJOS STUDIJŲ ATŠAKA

**PRIVAČIOS NUOSAVYBĖS IR VIEŠOJO
INTERESO SANTYKIO PROBLEMATIKA**

Magistro darbas

Darbo vadovas:
lekt. dr. Remigijus Šimašius

Darbo recenzentas:
doc. dr. Jaunius Gumbis

Vilnius, 2008

TURINYS

Įvadas	3
I. Privačios nuosavybės samprata ir reikšmė	7
1. Nuosavybė, nuosavybės teisė ir teisė į nuosavybę.....	7
2. Nuosavybės rūšys.....	10
3. Privačios nuosavybės etinis pagrindimas.....	14
A. Pasisavinimo pagrįstumo problema	15
B. Locke'o išlyga	18
C. Visiškas privačios nuosavybės etikos pagrindimas.....	19
4. Privačios nuosavybės ekonominė reikšmė.....	21
A. Privati nuosavybė – bendrojo turto išsigelbėjimas	21
B. Privačios nuosavybės pranašumas prieš kolektyvinę.....	23
II. Viešojo intereso samprata ir pasireiškimas	25
1. Viešojo intereso samprata	25
A. Viešojo intereso sąvokos problema.....	25
B. Intereso samprata.....	26
C. Viešojo intereso subjektas	28
D. Viešojo intereso objektas	30
E. Viešojo intereso neapibrėžtumas	31
2. Viešojo intereso pasireiškimas.....	33
A. Viešojo ir privataus intereso santykis	33
B. Žmogaus teisės ir viešasis interesas	35
III. Privačios nuosavybės ir viešojo intereso santykis	40
1. Asmens teisės į nuosavybę užtikrinimas ir viešasis interesas.....	40
2. Nuosavybės teisių ribojimas dėl viešojo intereso	42
A. Nuosavybės teisių ribojimas dėl turto pobūdžio	43
B. Nuosavybės teisių ribojimas dėl savininko padarytų veiksmų.....	48
C. Nuosavybės teisių ribojimas dėl visuomenei būtino intereso	55
Išvados	Klaida! Žymelė neapibrėžta.
Literatūros sąrašas.....	63
Santrauka.....	Klaida! Žymelė neapibrėžta.
Summary	Klaida! Žymelė neapibrėžta.

Ivadas

Darbo aktualumas. Žmonijos istorija dažnai siejama su nuosavybės santykių istorija. To pavyzdys – Sovietų Sąjungos griuvimas ir Lietuvos perėjimas prie privačia nuosavybe grįstos ekonominės ir politinės santvarkos. Vieniems žmonėms kilo problemų prisitaikant prie naujos santvarkos, kiti, priešingai, labai greitai pasinaudojo jos teikiamomis galimybėmis. Nors privačios nuosavybės privalumus pajuto visi, klausimas, ar ji tikrai turėtų būti visuomenės ir ekonominės tvarkos pagrindas, dar nepamirštas.

Vis dažniau teisės norminiuose aktuose ir teismų sprendimuose vartojama viešojo intereso sąvoka, ne mažiau ši sąvoka eskaluojama ir visuomenėje. Nuolat akcentuojama būtinybė ginti viešąjį interesą sudarė prielaidas atsirasti ir Lietuvos Respublikos viešojo intereso gynimo įstatymo projektui. Tačiau pamėginus pasiaiškinti viešojo intereso sąvokos prasmę dažnai daugiau negu tautologiško apibrėžimo, kaip “visuomenei rūpimas interesas”, nepateikiama. Tai paskatino išsamiau panagrinėti viešojo intereso sąvoką ir jo pasireiškimo būdus.

Teisės aktuose įtvirtinta gausybė privačios nuosavybės apribojimų, kuriuos galima grįsti viešuoju interesu, ir jų nuolat daugėja. Praktiškai kiekvienas privačios nuosavybės teisių apribojimas palydimas gausiomis diskusijomis ne tik tarp teisininkų, bet ir visos visuomenės. Nuolat iškyla klausimai: Ar tikrai galima riboti privačios nuosavybės teises dėl viešojo intereso? Jeigu galima, tai kiek ir kaip jos gali būti ribojamos? O ar jų apsauga ir gynimas nėra pats didžiausias viešasis interesas? Noras bent kažkuria apimtimi atsakyti į šiuos klausimus, nulėmė pasiryžimą atlikti šį nelengvą, bet įdomų tyrimą.

Darbo tyrimų tikslas ir uždaviniai. Darbo tyrimų tikslas – pateikti sistemišką privačios nuosavybės ir viešojo intereso tarpusavio santykio analizę bei įvertinti privačios nuosavybės teisių apribojimų dėl viešojo intereso pagrįstumą.

Siekiant šio tikslo iškelti tokie uždaviniai:

1. Išsiaiškinus nuosavybės teisių turinį išanalizuoti privačios nuosavybės santykį su kitomis nuosavybės rūšimis ir pateikti privačios nuosavybės etinį pagrindimą bei atskleisti jos ekonominę reikšmę.
2. Išanalizuoti viešojo intereso sampratos apibrėžtumo problemą ir panagrinėti jo pasireiškimą santykyje su privačiais interesais ir žmogaus teisėmis.

3. Išnagrinėti privačios nuosavybės ir viešojo intereso santykį remiantis Lietuvos Respublikos teisės aktų ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) jurisprudencijos analize ir įvertinti privačios nuosavybės teisių apribojimo dėl viešojo intereso pagrįstumą.

Darbo tyrimų objektas. Darbo tyrimų objektas yra privačios nuosavybės ir viešojo intereso sampratos bei jų santykio praktinis pasireiškimas Lietuvos teisėkūroje ir teismų praktikoje. Vis tik dėl ribotos darbo apimties neįmanoma detaliai išnagrinėti privačios nuosavybės ir viešojo intereso sampratų ir atlikti visapusišką jų santykio analizę. Taigi darbe tiriant nuosavybės sampratą vadovaujamosi individualizmo ir liberalizmo nuostatomis bei orientuojamosi į etinį jos pagrindimą bei ekonominę reikšmę. Darbe atsiribojama nuo klausimų, susijusių su intelektine nuosavybe. Viešojo intereso sampratų įvairovė taip pat nėra šio tyrimo objektas. Pagrindinis dėmesys bus skiriamas Lietuvoje besiformuojančiai viešojo intereso sampratai ir jos patikrinimui individualizmo ir liberalizmo nuostatomis. Tyrimui nėra itin aktualus ir pastaruoju metu visuomenėje diskusijų sukėlęs Lietuvos Respublikos viešojo intereso gynimo civiliniame ir administraciniame procese įstatymo projektas. Tyrimu taip pat nesiekama aptarti visus galimus privačios nuosavybės ir viešojo intereso santykio probleminius aspektus. Manytina, kad to padaryti ir nėra įmanoma. Kadangi darbas yra labiau teorinio pobūdžio, pasirinkta analizuoti tik Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, kuria remiantis nagrinėjami ir kai kurie didesnio atgarsio visuomenėje sulaukę privačios nuosavybės ribojimo dėl viešojo intereso atvejai.

Darbo originalumas ir naujumas. Darbo tema nėra nauja. Privačios nuosavybės ir viešojo intereso sampratos yra nagrinėtos daugelio mokslininkų. Jų santykis taip pat yra nagrinėtas, ypač kiek tai susiję su *eminent domain* institutu. Vis dažniau vartojant viešojo intereso sąvoką įstatymuose ir teismų praktikoje, atsiranda poreikis ir teisės mokslininkų darbams. E. Krivka M. Riomerio Universitete yra apsigynęs daktaro disertaciją tema “Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese”, taip pat publikavęs keletą straipsnių šia tema. Viešojo intereso sampratą civiliniame procese, remdamasi teismų praktika, taip pat mėgino atskleisti ir V. Gečaitė. Taip pat galima išskirti J. Gumbio straipsnį, kuriame nagrinėta viešojo intereso apibrėžtumo problema ir D. Korsakaitės straipsnį, kuriame teorinė viešojo intereso samprata buvo siejama su vadybos mokslais. Vis dėlto mokslinių darbų, kuriuose būtų gvildinama išimtinai privačios nuosavybės ir

viešojo intereso santykio problematika remiantis Konstitucinio Teismo jurisprudencija ir aktualiomis visuomenei šio santykio pasireiškimo formomis, rasti nepavyko.

Tyrimo metodai. Atliekant tyrimą naudoti tokie teoriniai ir empiriniai metodai kaip loginis, lingvistinis, lyginamasis, analizės, apibendrinimo ir kt. Loginis metodas neatsiejamas nuo bet kokio mokslinio tiriamojo darbo. Šiame darbe jis ypač pasitarnavo Konstitucinio Teismo argumentacijos analizei. Lingvistinis metodas buvo naudojamas aiškinantis sąvokų prasmę. Lyginamuoju metodu darbe atskleidžiamos įvairios mokslininkų nuomonės ir skirtingos Konstitucinio Teismo pozicijos. Analizės metodas buvo naudojamas nagrinėjant tiek mokslinę literatūrą privačios nuosavybės ir viešojo intereso temomis, tiek teisės aktų ir Konstitucinio Teismo nutarimų nuostatas. Apibendrinimo metodas buvo naudojamas norint išskirti pagrindines mokslinėje literatūroje ir Konstitucinio Teismo nutarimuose esančius požiūrius.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe remiamasi F. Hayeko darbuose propaguojamomis metodologinio individualizmo nuostatomis, tad svarbiausiu šaltiniu būtų galima įvardinti jo knygą „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ (I ir II tomas). Nuosavybės sampratai analizuoti pasitarnavo J. Locke'o kūrinys „Apie nuosavybę“ ir jį komentavusių autorių kūriniai: R. Nozicko Anarchija, valstybė ir utopija, H. Hoppe „Economics and Ethics of Private Property“, A. de Jasay straipsniai privačios nuosavybės tematika. Privačios nuosavybės sampratai atskleisti padėjo J. Waldrono „The Right to Private Property“, R. LeFevre „The Philosophy of Ownership“ ir. Be to, labai naudinga buvo T. Andersono ir L. Huggins knyga „Property Rights: A Practical Guide to Freedom and Prosperity“. Viešojo intereso sampratos analizė buvo grindžiama E. Krivkos moksliniais straipsniais intereso ir viešojo intereso sampratų tematika. Viešojo intereso sampratai atskleisti padėjo tokie moksliniai straipsniai, kaip J. Gumbio „Public Interest: Problem of Conceptualisation“, V. Gečaitės „Viešojo intereso samprata civiliniame procese“ ir D. Korsakaitės „Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas“. Taip pat būtina paminėti ir Konstitucinio Teismo teisėjų Z. Namavičiaus ir S. Stačioko pranešimą tema „Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas“, kuris buvo pagrindinis kelrodis analizuojant pakankamai gausią Konstitucinio Teismo jurisprudenciją.

Darbo struktūra. Darbas suskirstytas į tris pagrindines dalis: Privačios nuosavybės samprata ir reikšmė; Viešojo intereso samprata ir pasireiškimas bei Privačios nuosavybės

ir viešojo intereso santykis. Pirmojoje dalyje analizuojama nuosavybės ir nuosavybės teisių kategorijos, nuosavybės rūšių pagrindiniai bruožai, nagrinėjami etinio privačios nuosavybės pagrindimo ir privačios nuosavybės ekonominės reikšmės klausimai. Antrojoje dalyje analizuojama viešojo intereso samprata Lietuvoje, aiškinantis intereso, viešojo intereso subjekto ir objekto klausimus. Taip pat nagrinėjamas viešojo intereso pasireiškimas santykyje su privačiais interesais ir žmogaus teisėmis. Trečioje dalyje nagrinėjamas privačios nuosavybės santykis su viešuoju interesu, kuris gali pasireikšti tiek nuosavybės teisių apsauga, tiek apribojimu. Vadovaujantis Konstitucinio Teismo praktika, išsamiai analizuojamos ir vertinamos galimybės riboti privačios nuosavybės teises dėl viešojo intereso.

Darbo praktinis naudingumas. Darbo praktinė reikšmė labiausiai atsiskleidžia paskutinėje darbo dalyje, kurioje kritiškai vertinamos teisės aktų nuostatos ir Konstitucinio Teismo požiūris į tam tikras privačios nuosavybės apribojimo dėl viešojo intereso galimybes. Darbe pateikiami argumentai dėl privačios nuosavybės apribojimų ir jų įvertinimai gali turėti naudos tiek teisėkūrai, tiek teismų praktikai.

I. Privačios nuosavybės samprata ir reikšmė

1. Nuosavybė, nuosavybės teisė ir teisė į nuosavybę

Analizuojant privačios nuosavybės sampratą, pirmiausia tikslinga panagrinėti nuosavybės sąvoką apskritai. Greta termino “nuosavybė” nuolat vartojamos sąvokos “nuosavybės teisė” ir “teisė į nuosavybę”. Šių sąvokų išsiaiškinimas bus reikšmingas tolimesnėje analizėje.

Terminas “nuosavybė” turi keletą prasmų. Pirmiausia, nuosavybė turėtų būti suprantama kaip daiktai ir kitas turtas, kurį asmuo ar asmenys valdo, naudoja ir juo disponuoja. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – Civilinis kodeksas) atitinkamai yra nustatyta, kad daiktai ir kitas turtas yra nuosavybės teisės objektas¹. Šia prasme nuosavybės sąvoka naudojama ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 23 str. 1 d. įtvirtintame principo: “Nuosavybė neliečiama”².

Terminas “nuosavybė” taip pat gali būti suprantamas ir kaip tam tikri santykiai. Paprastai yra laikoma, kad nuosavybės teisiniai santykiai susiklosto tarp asmenų dėl daiktų ir kito turto valdymo, naudojimo ir disponavimo jais. Pavyzdžiui, teigiant, kad Lietuvos politinė santvarka yra grįsta privačia nuosavybe, bus turima omenyje dominuojančius privačios nuosavybės teisinius santykius. Tačiau egzistuoja ir tam tikras asmens santykis su daiktu – žmonės išreiškia save individualizuodami daiktus. Taigi nuosavybės sąvoką galima suprasti ir kaip žmogaus santykį su daiktu.

Nuosavybės teisė – tai teisė savo nuožiūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų, valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti³. Tokia nuosavybės teisės sąvoka yra įtvirtinta Civiliniame kodekse, taigi galima konstatuoti, kad Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas pripažįsta Lietuvos civilinės teisės teorijoje naudojamą nuosavybės teisės sąvoką subjektyviaja prasme, be to, išskiriama ir nuosavybės teisė

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262), 4.39 str.

² Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014).

³ Cit. op. 1, 4.38 str.

objektyviaja prasme, kaip visuma teisės normų, reguliuojančių ekonominius santykius dėl daiktų valdymo, naudojimosi jais bei disponavimo.⁴

Pažymėtina, kad Civiliniame kodekse įtvirtinta formuluotė “savo nuožiūra, bet nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų” yra prieštaringa. Bendras teisingumo principas reikalauja, kad asmuo įgyvendindamas savo teises nepažeistų kitų asmenų teisių. Tačiau savo nuožiūra įgyvendinant nuosavybės teisę dažnai neįmanoma nepažeisti kitų asmenų interesų, ypač tokių, kurie yra susiję su tuo pačiu nuosavybės objektu. Be abejo, šis netikslumas turi būti aiškinamas teisingumo principo kontekste ir “interesai” turėtų virsti “teisėtais interesais”.

Tarp vakarų autorių labai paplitusi nuomonė, kad nuosavybės teisė sudaryta iš “teisių ryšulio” (angl. – *bundle of rights*). A. M. Honore nuomone jį sudaro net vienuolika skirtingų teisių, pareigų ir privilegijų, arba, kaip jis vadina, “epizodų” (angl. – *incidents*): 1) teisė valdyti daiktą; 2) teisė naudoti daiktą; 3) teisė nustatyti kaip daiktą gali naudoti kiti asmenys, 4) teisė iš daikto gaunamas pajamas; 5) teisė iš daikto vertę; 6) teisė iš apsaugą nuo daikto nusavinimo; 7) teisė perleisti daiktą parduodant, dovanojant, palikimu ir t.t.; 8) teisė iš šių teisių neterminuotumą; 9) pareiga susilaikyti nuo daikto naudojimo sukeltą žalą kitiems; 10) atsakomybė, kad teismo sprendimai gali būti vykdomi iš daiktą; 11) tam tikri lūkesčiai, kad kai kitų žmonių teisės iš daiktą baigsis, šios teisės iš daiktą grįš jam⁵.

Vis dėlto galima sutikti su Lietuvos autorių nuomone, kad valdymo, naudojimo ir disponavimo teisės apima ir kitas savininko teises, “pavyzdžiui, teisė gauti daikto duodamas pajamas įeina iš daikto naudojimo teisių grupę <...>. Taigi nuosavybės teisės turiniui apibūdinti visiškai užtenka trijų pagrindinių teisių, o tiksliau – teisių grupių, t.y. daikto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo”⁶. O iš “teisių ryšulį” įeinančias tokias pareigas, kaip draudimą naudoti objektą sukeltą žalą kitiems asmenims, teisingiau būtų kildinti ne iš nuosavybės teisės turinio, o iš kitų normų ar bendrų principų, draudžiančių daryti žalą kitiems⁷.

⁴ STASKONIS, V., et al. *Civilinė teisė: vadovėlis*. Kaunas: Vija, 1997, p. 248.

⁵ WALDRON, J. *The Right to Private Property*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 49.

⁶ Cit. op. 4, p. 260.

⁷ Cit. op. 5, p. 49.

Teisė į nuosavybę – tai prigimtinė žmogaus teisė įgyti ir turėti daiktus ir kitą turtą. Tai asmens teisė būti savininku. Ji yra įtvirtinta ir Konstitucijoje, ir daugelyje tarptautinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos dokumentų. Šios teisės pažeidimą dažniausiai galima sieti su valstybės nustatomu reguliavimu, kuriuo draudžiama individams įgyti daiktus ar kitą turtą privačios nuosavybės teise arba taikomomis prievartos priemonėmis paimant privačią nuosavybę. Ši prigimtinė teisė liberalios minties autorių laikoma ne ką mažiau svarbi nei asmens teisės į gyvybę ir laisvę. Vis tik teisė į nuosavybę nelaikoma absoliučia – manoma, kad ji gali būti ribojama, tačiau demokratinėse valstybėse pripažįstama šios teisės reikšmė ir laikoma, kad apribojimai gali būti nustatomi tik išimtiniais atvejais ir nepaneigiant šios teisės esmės.

Yra įvairių vertinimų dėl šios teisės moralinio turinio. J. Waldronas išsamiai išanalizavęs teisės į nuosavybę koncepcijas linkęs manyti, kad teisė į nuosavybę reiškia, kad kiekvienas asmuo turi turėti nuosavybę⁸. Vis dėlto negalima vienareikšmiškai sutikti su tokia nuomone. Teisė į nuosavybę reikia suprasti kaip galimybę įgyti ir turėti nuosavybę, o ne kaip visuotinę privilegiją, leidžiančią visiems būti savininkais. Pasaulyje gyvena daug žmonių, kuriems nerūpi materialūs dalykai, ir jie neturi jokios apčiuopiamos nuosavybės. Tačiau negalima teigti, kad yra pažeidžiama jų teisė į nuosavybę – jie bet kada gali įgyti ir turėti daiktus privačios nuosavybės teise. Iš kitos pusės, praktiškai sunku įsivaizduoti, kad laisvoje visuomenėje gyvenantis individas neturėtų nieko privačios nuosavybės teise. Žinoma, vieni turi labai daug, kiti – labai mažai, tačiau tai lemia tokie faktoriai, kaip individų sugebėjimai, sumanumas ar tiesiog sėkmė. Be to, šie faktoriai lemia ir galimybę individui, turinčiam mažai turto, įgyti daug, o turinčiam daug – prarasti viską. Galiausiai, asmeniui turint nors ir kelis smulkius daiktus privačios nuosavybės teise, jo teisė į nuosavybę nėra pažeidžiama, lygiai kaip ir nėra pažeidžiama teisė į gyvybę individo, dėl natūralių aplinkybių išgyvenusio tik kelias dienas po gimimo.

Taigi galima daryti išvadą, kad teisė į nuosavybę egzistuoja kartu žmogumi ir iš jo negali būti atimta. Teisė į nuosavybę yra pagrindinė prielaida nuosavybės teisėms atsirasti. Nuosavybės teisė turi būti suprantama siauriau – kaip asmens teisė į konkretų daiktą. Jos galima atsisakyti, ji gali būti perduodama, ji gali būti terminuota, ji pasibaigia daiktui žuvus. Teisės į nuosavybę – tai teisė įgyti ir turėti bet kokį daiktą ar kitą turtą. Jos negalima nei atsisakyti, nei perduoti, ji negali būti laikina ir baigiasi tik su asmens mirtimi. Jos iš principo negalima ir panaikinti – kaip ir žmogus, atsidūręs prie mirties

⁸ Ibid.

slenksčio, vis dar turi teisę į gyvybę, taip ir net uždraudus asmeniui turėti nuosavybę, jo teisė į ją išlieka.

Kai kurių autorių nuomone nuosavybės neliečiamumo principas yra sudėtinė nuosavybės teisės dalis, nors manytina, kad jis labai susijęs ir su teise į nuosavybę. Be to, nuosavybės teisės apribojimai gali lemti ir tam tikrą žmogaus teisės į nuosavybę pažeidimus. O kuomet yra pažeidžiama teisė į nuosavybę, praktiškai kiekvienu atveju pažeidžiama ir nuosavybės teisė. Dėl šių sąryšių darbe bus naudojami ir tokie terminai, kaip “nuosavybės teisės” ar “savininko teisės”.

2. Nuosavybės rūšys

Per visą žmonijos istoriją nuosavybės, nuosavybės teisės ir teisės į nuosavybę suvokimas nuolat kito kartu su visuomenės santvarkomis. Vis dėlto žiūrint iš dabartinės perspektyvos galime pasakyti, kad nuosavybės rūšys iš principo buvo tos pačios visais laikais. Kai kuriais atvejais jos nebuvo identifikuotos ar pripažintos, kartais dėl išsivystymo lygio nebuvo tinkamai suvokiamos, pavyzdžiui, tikėjimo nulemtas tam tikro objekto traktavimas neliečiama dieviškąja nuosavybe arba kito asmens, vergo, laikymą nuosavybe. Taigi prieš pradėdant privačios nuosavybės analizę, prasminga aptarti nuosavybės rūšis ir jų santykį su privačia nuosavybe.

Lietuvos civilinės teisės teorijoje iš principo skiriamos dvi nuosavybės rūšys: privačioji ir viešoji nuosavybė. Privačioji nuosavybė gali būti skirstoma į tokias formas: fizinių ir juridinių asmenų nuosavybę, o viešoji – į valstybės ir savivaldybių nuosavybę⁹. Panašus skirstymas, be abejo, egzistuoja ir kitose valstybėse, tačiau įvairiose šalyse skiriasi tiek centrinės valdžios, tiek vietos valdymo formos, todėl gali egzistuoti ir skirtingos viešosios nuosavybės formos. Vis dėlto nuo detalesnės nuosavybės formų analizės darbe bus susilaikyta, nes tai viso labo teisinė savininkų išraiška, kurių ekonominis turinys iš principo lieka tas pats – tikrasis savininkas vis tiek yra žmogus arba tam tikra žmonių grupė ar visuomenė.

Taip pat galima ir bendra šių dviejų nuosavybės rūšių kombinacija, kuomet nuosavybės objekto dalis priklauso asmeniui ar asmenims privačios nuosavybės teise, o dalis

⁹ Cit. op. 4, p. 256-258.

priklauso valstybei ar savivaldybei viešosios nuosavybės teise. Tačiau nors tokia nuosavybės rūšis ir artima darbo temai, ji išsamiau analizuojama nebus. Taip pat nebus atskirai atliekama bendrosios nuosavybės teisės instituto, pasireiškiančio kelių tiek privačių, tiek viešų, tiek ir mišrių savininkų buvimu, analizė. Bendrosios nuosavybės sąvoka bus naudojama kiek kita prasme, nors ir artima pastarajai.

Privačia nuosavybe laikomi tokie daiktai ir kitas turtas, kurie yra valdomi, naudojami ir jais disponuojama konkretaus žmogaus, kelių žmonių ar jo (jų) valdomo juridinio asmens. Privačios nuosavybės sistemoje taisyklės, nustatančios priėjimą prie materialių išteklių ir jų kontrolę, yra paremtos idėja, kad visi ištekliai yra atskiri objektai, priskirti konkrečiam individui ir dėl to jam priklausantys¹⁰. Išteklių priklausymas konkretiems individams, arba jų privačios nuosavybės teisė, suteikia tokiems asmenims išskirtinę teisę priimti sprendimus, kaip tokie daiktai ir kitas turtas bus valdomi, naudojami ir jais disponuojama. Šie asmenys nėra laikomi įgaliotais nei visuomenės, nei valstybės ir, nepažeisdami kitų asmenų teisių, jie gali elgtis su savo nuosavybe savo nuožiūra nepriklausomai nuo kitų asmenų ar visuomenės. Žmogui yra būdingas naudos siekimas, kuris privačios nuosavybės kontekste pasireiškia racionalių nuosavo turto naudojimu, jo gerinimu ir gausinimu, taip kad jis teiktų asmeniui kuo didesnę naudą. Tačiau privačios nuosavybės teisė leidžia asmeniui ir visiškai neracionaliai elgtis su savo turtu, netgi jį sunaikinti.

Nors privačios nuosavybės teisė suteikia galimybę privatiems asmenims savo nuožiūra elgtis su daiktu, vis dėlto ją varžo bendri principai, draudžiantys įgyvendinant savo nuosavybės teisę pažeisti kitų žmonių teises, ir įvairūs valdžios nustatyti apribojimai. Šių apribojimų apimtis skiriasi įvairiose valstybėse (tai ypač išryškėja tokiais ribiniais atvejais, kaip asmens nuosavybės teisė į šaunamąjį ginklą), todėl, kaip pažymi J. Waldronas, yra sunku susitarti dėl vieningos privačios nuosavybės teisės koncepcijos. Jis iškelia idėją, kad privačios nuosavybės teisės samprata (angl. – *concept*) gali būti įvairiai traktuojama, todėl gali būti ir skirtingos šios sampratos koncepcijos (angl. – *conceptions*). Tai leidžia konstatuoti, kad nors pati privačios nuosavybės samprata yra universali ir gali sutapti tiek socialistinėje, tiek liberalioje šalyje, jos koncepcijos gali reikšmingai skirtis. Todėl J. Waldronas siūlo privačios nuosavybės suvaržymus vertinti kritiškai – ne pagal konkrečios valstybės koncepciją, bet pakilti į universalios privačios nuosavybės sampratos lygmenį¹¹.

¹⁰ Cit. op. 5, p. 38.

¹¹ Ibid., p. 52-53.

Viešoji nuosavybė vakarų autorių paprastai yra vadinama kolektyvine nuosavybe (angl. – *collective property*). Ją galima apibrėžti kaip objektus, priklausančius tam tikrai žmonių grupei ar visuomenei, kuri atstovaujama mažesnės grupelės asmenų, sprendžia, kaip jie bus valdomi, naudojami ir jais disponuojama. Kolektyvinės nuosavybės sistemoje turto paskirstymo klausimas yra sprendžiamas remiantis taisykle, kad materialijų išteklių naudojimas kiekvienu atveju yra sąlygojamas kolektyvinių visuomenės interesų¹². Sprendimai paprastai yra priimami centralizuota forma – per tam tikrą valdžios aparatą. Tokios nuosavybės objektai yra valstybių ir savivaldybių ar kitokių administracinių ar municipalinių vienetų, turinčių subjektiškumą, turtas. Vis dėlto yra laikoma, kad valstybinės ir vietinės valdžios institucijos kolektyvinę nuosavybę valdo, naudoja ir ja disponuoja turto patikėjimo teise. Taigi tokia nuosavybė turi būti naudojama tik visuomenės interesams tenkinti, kadangi ji laikoma tikroju kolektyvinės nuosavybės savininku.

Nors trečioji nuosavybės rūšis iš pirmo žvilgsnio irgi galėtų būti laikoma viešąja nuosavybe, bet jos specifika kita, todėl tikslumo dėlei ją galima atskirti. Šią rūšį galima įvardinti “bendraja nuosavybe” (angl. – *common property*). Bendrąją nuosavybę reikėtų suprasti kaip objektus, bendrai priklausančius visiems, bet tuo pačiu iš tikrųjų nepriklausančius niekam, kadangi nei vienas asmuo neturi išskirtinės teisės į tą objektą. Dėl šios priežasties tokius objektus nebūtų visai tikslu vadinti nuosavybe, kaip teisingai pastebi J. Cahir’as, tikslesnė sąvoka būtų “bendrasis turtas” (angl. – *the commons*)¹³.

Kadangi toks bendrasis turtas tarsi priklauso visiems, bet tuo pačiu niekam nepriklauso nuosavybės teise, juo gali naudotis bet kuris asmuo. Bendruoju turtu dažniausiai laikoma įvairūs gamtos ištekliai, kaip jūros ir jų gėrybės, oras, saulės šviesa ir pan. Bendruoju turtu gali būti laikomos ir tam tikros teritorijos. Pavyzdžiui, valstybinės reikšmės miškai ir parkai gali būti laikomi bendruoju turtu. Priklausomai nuo bendrojo turto pobūdžio, naudojimas gali būti neribojamas (pavyzdžiui, saulės šviesa) arba ribojamas tam tikru susitarimu (žuvų kvotos tarptautiniuose vandenyse) ar, kas priartina šią nuosavybės rūšį prie kolektyvinės nuosavybės, tam tikra valdžios nustatyta tvarka (valstybinės reikšmės miškai ir parkai).

¹² Ibid., p. 40.

¹³ CAHIR, J. The Withering Away of Property: The Rise of the Internet Information Commons, *Oxford Journal of Legal Studies*, 2004, Vol. 24, No. 4, p. 621.

Nesiaiškinus kuri nuosavybės rūšis yra pranašesnė ir dėl ko, vis tik aišku viena – natūraliai visuomenėje negali egzistuoti tik viena kažkuri iš šių nuosavybės rūšių, nors kai kurie radikalai tikino, kad kolektyvizavus privačią nuosavybę, ilgainiui nuosavybė išnyks iš viso ir visi materialūs išteklių bus bendrasis turtas¹⁴. Vis dėlto daugumoje valstybių dalis nuosavybės būna privati, dalis – vieša, dalis – bendra. Tai, iš vienos pusės, lemia pats daiktų ir kito turto pobūdis. Iš kitos pusės, konkreti nuosavybės rūšis gali lemti ir patogesnę bei racionalesnę daiktų ir kito turto valdymą ir naudojimą.

Nors galima išvelgti bendrą pasaulinę tendenciją mažinti kolektyvinės nuosavybės kiekį privatizacijos keliu, tačiau vargu, ar kada nors būtų įmanoma visiškai atsisakyti šios nuosavybės rūšies. Viena vertus, pripažįstamas valstybių subjektiškumas tarptautiniuose santykiuose, kas leidžia valstybėms turėti tokią nuosavybę, kaip ambasadų pastatai užsienyje. Taip pat su tuo glaudžiai susijusi ir karinės pramonės produkcija. Kita vertus, tokių sričių, kaip vidaus tvarkos užtikrinimas ar tam tikrų viešųjų paslaugų teikimas, kolektyvinėmis priemonėmis yra paprastesnis ir lengviau įgyvendinamas ar bent jau daugumai žmonių atrodo reikalingas, o įvairių valdžios institucijų priklausymas privačiam sektoriui yra neįmanomas dėl savo paskirties. Natūraliai bent dalis turto, skirta valdžios institucijų veiklai užtikrinti, turi būti viešoji arba kolektyvinė nuosavybė.

Bendrojo turto tolimesnis privatizavimas irgi yra sunkiai įgyvendinamas, o nuo tam tikro lygmens – praktiškai neįmanomas. Viena vertus, kai kurie gamtos išteklių, pavyzdžiui, oras ar saulės šviesa, objektyviai negalėtų būti laikomi ne bendroju turtu. O tai apsunkina bet kokį bendrojo turto perėjimą privačion nuosavybėn, nes nėra visiškai aišku, “kiek toli galima eiti”, t.y. kurių išteklių jau nebegalima privatizuoti (dažnai naudojamas ironiškas argumentas, kad “tuoj reikės mokėti ir už orą”). Kita vertus, tokie išteklių, kaip valstybinės reikšmės miškai ir parkai, kurių naudojimą reguliuoja valstybė, galėtų priklausyti ir privačios nuosavybės teise konkrečioms asmenims.

Atsisakyti privačios nuosavybės ją nusavinant ir paverčiant kolektyvine ar mėginti panaikinti ją kaip reiškinį, visus daiktus ir kitą turtą laikant bendrąja nuosavybe, taip pat nepavyks. Sunku būtų suvokti kaip žmogaus drabužiai, maistas ir kiti asmeninio naudojimo daiktai galėtų būti laikomi ne privačia asmens nuosavybe. Nors reikia pastebėti, kad žemės ir kito nekilnojamo turto, nors ir priklausančio privačios nuosavybės

¹⁴ Pavyzdžiui, ENGELS, F. *The Principles of Communism* [interaktyvus].1847, [žiūrėta 2008-04-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/11/prin-com.htm>>

teise, valdymas, naudojimas ir disponavimas juo yra ypač gausiai ribojamas ir reguliuojamas dėl neva ypatingos šio turto reikšmės. Žinoma, tai reikšmingas turtas, bet galima mąstyti ir apie tam tikrus likusius žemės laikymo žmonijos bendruoju turtu rudimentus.

Privačios nuosavybės sunykimu verčia abejoti dabartinės jos gausėjimo tendencijos, ir pamokantys istoriniai pavyzdžiai. Pažymėtina, kad netgi Sovietų Sąjungoje nebuvo visiškai panaikinta privati nuosavybė. Kiekvienas asmuo vis tiek turėjo teisę į savo drabužius, namų apyvokos, asmeninio vartojimo, patogumo ir pagalbinių namų ūkio reikmenis, gyvenamąjį namą ir darbo santaupas¹⁵. O svarbiausia tai, kad, kaip bus parodyta, privačios nuosavybės žlugimas neįmanomas iš principo.

3. Privačios nuosavybės etinis pagrindimas

Norint parodyti privačios nuosavybės fundamentalumą ir jos reikšmę visuomenei, būtina pasiaiškinti ar galima rasti apriorinių moralinių pagrindų jos egzistavimui. Diskusija tarp daugybės intelektualų šiuo klausimu tęsiasi jau šimtus metų ir nepanašu, kad būtų baigta. Šioje vietoje pastebėtina, kad privačios nuosavybės etinio pagrindimo sąvoka naudojama užsienio autorių (angl. – *justification of private property ethics*). Ji gali būti suprantama, kaip žmogaus teisės į privačią nuosavybę egzistavimo etinis pagrindimas. Vis dėlto darbe bus vartojama ir privačios nuosavybės etinio pagrindimo sąvoka.

Nuosavybės atsiradimą reikia sieti su žmogaus, kaip protaujančios būtybės atsiradimu, todėl pirmiausia būtina atsigrežti į pirmykštę visuomenę. Nors nėra rašytinių šaltinių, liudijančių ankstyvųjų bendruomenių supratimą apie nuosavybę, manytina, kad pirmykštėse bendruomenėse nuosavybė pasireikšdavo kaip bendroji, pavyzdžiui, žemės plotai, kuriuose pirmykštės gentys medžiodavo ar rinkdavo gamtos gėrybes, ir kolektyvinė – manytina, kad pirmieji, ginklai, įrankiai, sumedžiotas grobis buvo pasidalinami tarp visų bendruomenės narių¹⁶. Tai iš vienos pusės lėmė tokių išteklių, kaip nenaudojama žemė, gausa, iš kitos pusės – individas, nepriklausantis bendruomenei, negalėjo išgyventi vienas.

¹⁵ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) Vilnius: Mintis, 1985, 109 str.

¹⁶ LEFEVRE, R. *The Philosophy of Ownership* [interaktyvus]. Rampart College Press, 1966 [žiūrėta 2008-04-17]. Prieiga per internetą: <<http://mises.org/books/ownership.pdf>>, p. 14.

Tikėtina, kad žmonėms pradėdant pastebėti, kad tam tikri daiktai jiems teikia išskirtinumo ar asmeninės naudos, galėjo atsirasti privati nuosavybė. O atsiradus žemdirbystei, žemė ilgainiui tapo šeimos nuosavybe, kuri palaipsniui pavirto privačia. Esant tokioms istorinėms prielaidoms, kad pirmosios nuosavybės rūšys buvo bendroji ir kolektyvinė, aišku viena – neišeina pagrįsti teisės į privačią nuosavybę fundamentalumo, remiantis tuo, kad ji egzistavo visada. Tačiau tai, kad ši nuosavybės rūšis atsirado labai seniai leidžia manyti, kad jos buvimas lėmė didesnes žmonijos išgyvenimo ir paplitimo galimybes, todėl privačios nuosavybės egzistavimo būtinumą nuneigti būtų sunku. Vis dėlto toks pagrindimas gali pasirodyti pernelyg paviršutiniškas, tad reikalingos gilesnės įžvalgos.

A. Pasisavinimo pagrįstumo problema

Šiuolaikinės intelektualų pastangos rasti filosofinį ir etinį privačios nuosavybės pagrindimą remiasi daugiausia J. Locke'o išdėstyta nuosavybės teorija. J. Locke'as teigė, kad: "Dievas, <...> žemę gi jis davė žmonių vaikams, <...> atidavė ją visai žmonijai. Tačiau šitaip manant, kai kam labai sunku suprasti, kaip apskritai kas nors gali kada nors turėti kokią nors nuosavybę.<...> Ir vis dėlto jie duoti naudotis žmonėms, tad turi atsirasti būdas juos vienaip ar kitaip pasisavinti."¹⁷ Taigi J. Locke'o nuomone, daiktų pasisavinimas iš bendrojo turto ir jų tapimas privačia nuosavybe yra savaime teisingas. Nors turtas priklauso visiems bendrai, tam nereikalingas joks kitų visuomenės narių sutikimas, nes "jei toks sutikimas, būtų privalomas, tai žmogus numirtų iš bado, nepaisant visos Dievo jam duotos gausos"¹⁸.

Taigi J. Locke'as remdamasis krikščioniškosios religijos postulatais, manė, kad visi pasaulio išteklių savo natūralioje būklėje priklausė visiems žmonėms bendrai – tai atitinka bendrojo turto sąvoką. Taip, beje, manė ir dauguma prigimtinių teisių mokyklos atstovų¹⁹. Dėl šios priežasties J. Locke'ui ir jo pasekėjams tenka didesnė našta pagrindžiant perėjimą iš bendros į privačią nuosavybę, negu teigiant, kad visas žemės turtas savo natūralioje būklėje nepriklausė niekam. Tokiu atveju, matyt, užtektų "kas rado, to ir bus" principo privačios nuosavybės atsiradimui pagrįsti arba Hegelio žodžiais tariant: "Kad daiktas priklauso tam, kas tam tikru laiku *atsitiktinai* jį užvaldo *pirmasis*, –

¹⁷ LOCKE, J. Apie nuosavybę Iš *Laisvoji rinka. Skaitiniai*. [interaktyvus]. 1992, [žiūrėta 2008-03-25]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrinka.lt/Skaitiniai/Laisvoji%20rinka/locke.pdf>>, p. 6.

¹⁸ Ibid., p. 7.

¹⁹ Cit. op. 5, p. 41.

kadangi Antrasis negali užvaldyti to, kas jau yra kito nuosavybė, – yra tiesiogiai suprantama, nereikalinga apibrėžtis”²⁰.

Dėstydamas privačios nuosavybės etinio pagrindimo teoriją Locke’as išskėlė idėją, kuri padėjo pamatus visai prigimtinių teisių teorijai. Jis teigė, kad: “Nors žemė ir visi žemesnieji padarai priklauso visiems žmonėms bendrai, visgi kiekvienas žmogus turi “nuosavybę” savo paties “asmens nuosavybę”. Niekas, išskyrus jį patį, neturi į ją teisės.”²¹ Teiginys, kad kiekvienas asmuo savo paties asmens nuosavybę (angl. – *self-ownership*) tapo daugelio liberalių (ir ne tik) autorių atspirties tašku. Ši nuostata turėjo įtakos visuotiniam žmogaus teisių į gyvybę ir laisvę pripažinimą prigimtiniomis. Tačiau liberalūs mąstytojai tuo grindžia ir teisės į privačią nuosavybę prigimtinumą. Štai F. Bastiatas paprastai ir įtikinamai parodo šių vertybių santykį. Žmogus, jo nuomone, tai – “egzistavimas, sugebėjimai ir pasisavinimas; <...> tai trys gyvybę palaikantys pradai – pradai, kurie vienas kitą papildoma ir kurie negali būti suprasti vienas be kito. Juk kas yra mūsų sugebėjimai, jei ne asmens tąsa ir kas yra nuosavybė, jei ne mūsų sugebėjimų tąsa?”²²

J. Locke’as akcentavo žmogaus darbą, kaip pagrindą privačiai nuosavybei atsirasti: “Galima sakyti, kad jo kūno ir rankų “darbas” tikrai priklauso jam pačiam. Todėl kai jis ištraukia kokį nors daiktą iš tos būklės, kurią gamta jam suteikė ir kurioje jį palaiko, tai jis susieja jį su savo darbu, prideda jį prie to, kas yra jo ir tokiu būdu paverčia jį savo nuosavybe”.²³ Tačiau šią idėją reikėtų pripažinti gana miglota ir ja sunkiai galima pagrįsti, pavyzdžiui, žemės sklypo pasisavinimą, nes neaišku, kiek reikia tą žemę įdirbti, į kokį plotą įgyjama nuosavybė ir apskritai, ar tikrai būtina įdėti darbo į objektą, kad jis taptų privačia nuosavybe.

R. LeFevre teigia, kad greičiau asmens “pareiškimas” (angl. – *claim*) į daiktą, o ne darbas sukuria nuosavybės santykius. Jis pateikia pavyzdį, kuomet asmuo prisirenka akmenukų ir juos išmeta. Kadangi jis jų nevertina, jie netampa jo nuosavybe, nors tam tikra prasme jis įdėjo į juos darbo. Jeigu asmuo vieną akmenuką vertina ir jį pasilieka, jis tampa jo nuosavybe, nors ir į jį įdėta netgi mažiau darbo nei į tuos, kuriuos papildomai turėjo

²⁰ HEGEL, G. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000, p. 114.

²¹ Cit. op. 17, p. 6.

²² BASTIAT, F. *Politiniai ir ekonominiai esė*. [interaktyvus] Kaunas: KTU, 1992, [žiūrėta 2008-04-10]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/skaitiniai/knygos_lietuviu_kalba/4108>, p. 48.

²³ Cit. op. 17, p. 5-6.

išmesti²⁴. Toks “pareiškimas” į daiktą turi būti paremtas individo valia. Nuosavybė atsiranda, kaip asmens valios, kuri priklauso tik jam, suišorinimas į daiktą²⁵. Panašiai teigė dar G. Hegelis: “Asmuo turi teisę įkurdinti savo valią kiekviename daikte, kuris dėl to tampa *manuoju*, gauna mano valią, kaip savo substancialų tikslą, kadangi jis savyje jo neturi, kaip savo apibrėžtį ir sielą; tai absoliuti žmogaus *teisė pasisavinti* visus daiktus”²⁶. Tuo tarpu J. Waldronas teigia, kad visas šias idėjas galima redukuoti į tokį teiginį: “Pirmasis asmuo, kuris elgiasi kaip kad būtų išteklių savininkas, ir tampa jų savininku”²⁷.

Ne visus daiktus galima paimti ir ne visus daiktus galima nuolat kontroliuoti, kad būtų aišku, jog jie yra kažkurio asmens nuosavybė. Pirmiausia iškyla būtinybė visiems asmenims atpažinti kito privačią nuosavybę. Čia R. LeFevre daro prielaidą, kad alfabetų pirmtakai turėjo būti įvairių rašytinių simbolių rinkiniai, kurie buvo naudojami identifikuoti individų nuosavybę²⁸. Tokia prielaida labai tikėtina, nes nuosavybės atpažinimo problemą žmonija turėjo spręsti nuo seniausių laikų, o paženklinti simboliais daiktą yra paprasčiausias būdas asmens nuosavybei pažymėti.

Kita svarbi privačios nuosavybės sąlyga yra jos pripažinimas tarp kitų asmenų – pripažinimas, kad egzistuoja ypatingas nuolatinis ryšys tarp objekto ir konkretaus asmens, kurį privalu gerbti. Šioje vietoje tarsi atsiranda ir tam tikros visuomeninės sutarties reikalingumo prielaida, kuri galėtų paneigti apriorinio privačios nuosavybės pagrindimo galimybę. Tačiau, kaip teigia A. Jasay, žmonių sutarimas gerbti nuosavybę atsiranda natūraliai, “dėl to, kad visi taip daro” principu, kaip aukštesnis žmonių kooperavimosi lygmuo negu nuosavybės santykius aiškinantis prievarta²⁹. R. LeFevre, remdamasis antropologinių tyrinėjimų duomenimis, atitinkamai nurodo, kad privačios nuosavybės pripažinimas ir pagarba jai pirmiausia atsirado kaip moraliniai imperatyvai, pasireiškiantys “auksine” taisykle – “nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad kitas darytų tau”³⁰.

²⁴ Cit. op. 16, p. 55.

²⁵ Ibid. p. 35.

²⁶ Cit. op. 20, p. 106.

²⁷ Cit. op. 5, p. 286.

²⁸ Cit. op. 16, p. 57.

²⁹ JASAY, A. *Property and its Enemies, Part II: Is Ownership a Myth?* [interaktyvus]. 2003. [žiūrėta 2008-04-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.econlib.org/Library/Columns/y2003/Jasaymyth.html>>.

³⁰ Cit. op. 16, p. 57-58.

B. Locke'o išlyga

J. Locke'as taip pat manė, kad žmogus įdėdamas savo darbą į objektą gali jį pasisavinti, kai pakankamai tokių daiktų lieka kitiems³¹. Ši Locke'o išlyga, kaip ją pavadino R. Nozickas, žinoma, galėjo būti įgyvendinama J. Locke'o laikmečiu dėl nedidelio žmonių ir išteklių santykio, tačiau kažin, ar tai yra įmanoma dabar. R. Nozickas teigia, kad Locke'o išlyga yra reikalinga tam, kad dėl pasisavinimo nepablogėtų kitų asmenų padėtis³². Tačiau iškyla klausimas, su kuo reikėtų lyginti kitų asmenų padėtis pablogėjimą ir ką reiškia tas pablogėjimas. R. Nozickas teigia: "Vieno asmens pasisavinimo aktas gali pabloginti kito individo padėtį dviem būdais: pirma, atimdamas iš jo galimybę pagerinti savo padėtį pasisavinant tam tikrą daiktą; antra, atimdamas iš jo galimybę naudotis daiktu (jo nepasisavinant). Griežtesnis reikalavimas, kad pasisavinant nebūtų bloginama kitų padėtis, draustų pirmąjį pasisavinimo būdą, jeigu jis nesuteikia ko nors, kas atsvertų prarastą galimybę, ir taip pat draustų antrąjį būdą. Sušvelnintas reikalavimas draustų tik antrąjį, bet ne pirmąjį būdą"³³.

Griežtoji Locke'o išlyga bet kokį pasisavinimą paverstų neteisingu, bet tuomet žmogus negalėtų išgyventi, nes turėtų gauti visų kitų žmonių sutikimą dėl kiekvieno pasisavinamo objekto. Kritikuodamas Locke'o išlygą, A. Jasay klausia: "Kodėl asmuo, kuris pasinaudoja galimybe yra skolingas kažką kitiems, kurie galėjo tokia galimybe pasinaudoti, bet to nepadarė? Ir kodėl nuo šios skolos atleidžiama, jeigu, ir tik jeigu, pakankamai tokių pat gerų galimybių lieka kitiems, kad jie gautų antrąjį šansą?"³⁴ Juk iš tiesų – teisė į nuosavybę iš principo reiškia, kad iš nieko negali būti atimta galimybė turėti privačią nuosavybę. Tačiau tai nereiškia, kad visi turi galėti pasinaudoti kiekviena galimybe pasisavinti daiktą. Tik idealiame pasaulyje galėtų būti pakankamai vienodų galimybių visiems, realiame pasaulyje, kuriame ištekliai yra riboti, ribotos yra ir galimybės – kažkam jomis pasinaudojus, kitiems belieka ieškoti alternatyvų.

Tačiau galima sutikti ir su R. Nozicko pozicija, kad "Bet kurioje teisingo pasisavinimo teorijoje bus numatoma vienokia ar kitokia išlyga, panaši į susilpnintą variantą išlygos, kurią priskyrimė Locke'ui. <...> Pasisavinimo teorija, priimanti tokią išlygą, teisingai

³¹ Cit. op. 17, p. 6.

³² NOZICK, R. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 190.

³³ Ibid., p. 190.

³⁴ JASAY, A. *Property and its Enemies, Part I: "Design Faults" in Locke's Theory of Property Taint Ownership with Guilt* [interaktyvus]. 2003, [žiūrėta 2008-04-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.econlib.org/Library/Columns/y2003/Jasayenemy.html>>.

susitvarko su tokiais atvejais (kurie yra rakštis teorijoms be šios išlygos), kai vienas individas pasisavina visas atsargas to, kas būtina gyvybei palaikyti”³⁵.

C. Visiškas privačios nuosavybės etikos pagrindimas

H. Hoppe savo knygoje *The Economics and Ethics of Private Property* pateikia visišką privačios nuosavybės etikos pagrindimą (angl. – *the ultimate justification of the ethics of private property*). Jis, naudodamasis L. Miseso sukurta ekonomikos “prakseologija”, perkelia įrodinėjimą į loginių argumentų lygmenį, kalbėdamas apie tai kas yra, vietoje to, kad kalbėtų, kaip turėtų būti, ir parodo kaip pagal J. Locke’o pradėtą privačios nuosavybės etikos sampratą privati nuosavybė gali būti visiškai pagrindžiama.

Pirmiausia, teigia H. Hoppe, tam, kad diskursas dėl privačios nuosavybės teisės būtų įmanomas ir teiginius būtų galima pripažinti pagrįstais arba nepagrįstais, būtinas teiginių apsisveitimas – argumentacija. Šios prielaidos negalima paneigti neprieštaraujant pačiam sau, nes tuomet būtų ginčijama pati galimybė ginčyti³⁶.

Antra, tam kad būtų galima pateikti turinčius prasmę argumentus, būti įtikintam ar dėl kažko susitarti, būtina *a priori* turėti visišką savo fizinio kūno kontrolę, vadinasi, turėti nuosavybės teisę į savo paties fizinį kūną. Neįmanoma pateikti argumento, nekontroliuojant savo kūno, o bet koks to ginčijimas kaip tik ir būtų nuosavybės į savo fizinį kūną pagrindimas.³⁷ Šitaip H. Hoppe iš kiek kitos pusės nei J. Locke’as, pagrindžia asmens turėjimo nuosavybę į save patį idėją.

H. Hoppe taip pat įrodinėja, kad neįmanoma išlaikyti argumentacijos bet kokį laiko tarpą ir būti įtikinamam kito argumentų, jeigu nebūtų galima pasisavinti kitų daiktų ir jeigu jų kontrolė nebūtų objektyviai apibrėžta. Jeigu joks asmuo neturėtų teisės kontroliuoti nieko išskyrus savo kūną, joks asmuo negalėtų išgyventi ir tuomet jokia pagrindimo problema paprasčiausiai neegzistuos. Dėl fakto, kad esame gyvi, nuosavybės teisės į kitus daiktus turėjimas privalo būti laikomas teisinga prielaida.³⁸

³⁵ Cit. op. 32, p. 192-193.

³⁶ HOPPE, H. *The Economics and Ethics of Private Property* [interaktyvus]. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2007. [žiūrėta 2008-04-16]. Prieiga per internetą: <http://mises.org/books/economics_ethics.pdf>, p. 341.

³⁷ Ibid., p. 342.

³⁸ Ibid., p. 342.

Toliau H. Hoppe pasinaudoja J. Locke'o argumentu, kad jeigu asmuo negalėtų pirmasis pasisavinti jokio objekto, nes kiti žmonės turi nuosavybės teisę į visus objektus, būtų reikalingas visų žmonių sutikimas prieš bet kokią veiksmą su daiktu. Esant tokiai taisyklei, niekas negalėtų išgyventi. H. Hoppe dar prideda, kad tam, jog bet kuris asmuo galėtų argumentuoti, jis turi išgyventi tam tikrą laiko tarpą ir būti gyvas argumentavimo metu. Dėl to nuosavybės teisės negali būti suvokiamos kaip neapibrėžtos laike ir žmonių skaičiuje. Jos turi būti suprantamos, kaip atsirandančios iš specifinių individų, veikiančių apibrėžtais laiko momentais, rezultato.³⁹

Galiausiai H. Hoppe teigia, kad bet kokie veiksmai ar argumentavimas būtų neįmanomi, jeigu pasisavinami daiktai nebūtų apibrėžti objektyviai, o tik pagal subjektyvius vertinimus. Kiekvienas asmuo gali kontroliuoti tik tai, ar jo veiksmai sukelia ryšio pasikeitimą tarp jo ir kažkokio objekto, o ne kitų žmonių vertinimus dėl to objekto. Taigi asmuo turėtų apklausti viso pasaulio žmones ir su jais susitarti tam, kad įsitikintų, ar jo veiksmai nepakeis kitų asmenų vertinimų dėl nuosavybės. Žinoma, to padaryti neįmanoma, o dar daugiau – tai būtų įmanoma, tik esant galimybei atlikti tokius veiksmus. O šie veiksmai yra galimi tik dėl objektyvių nuosavybės ribų, kuomet asmuo gali pripažinti daiktą savu be jokio išankstinio susitarimo su kitais.⁴⁰

Apibendrinant galima pasakyti, kad žmogaus egzistavimas savaime lemia žmogaus teisę į privačią nuosavybę. Privati nuosavybė yra žmogaus, kaip savo kūno, proto ir valios šeimininko, išorinė išraiška, ir jo galimybė realizuoti save išoriniame pasaulyje. Be teisės pasisavinti daiktus žmogus net negalėtų išgyventi, o be visuotinio privačios nuosavybės moralinio pripažinimo, žmonija neturėtų galimybės vystytis ar netgi išlikti dėl nuolatinės visų kovos prieš visus. Žmogus ir nuosavybė – neatsiejami dalykai, arba F. Bastiati žodžiais tariant, "asmuo, laisvė, nuosavybė – štai kas yra žmogus"⁴¹.

³⁹ Ibid., p. 343.

⁴⁰ Ibid., p. 343.

⁴¹ Cit. op. 22, p. 48.

4. Privačios nuosavybės ekonominė reikšmė

A. Privati nuosavybė – bendrojo turto išsigelbėjimas

Pagrindinė problema lemianti visus žmonijos istorijoje buvusių, esamų ir būsimų konfliktus – tai riboti išteklių. Jeigu išteklių nebūtų riboti, jie galėtų būti laikomi bendroju turto, o konfliktų dėl jų iš esmės nekiltų – kiekvienas galėtų turėti viską, ko tik nori. Kadangi taip nėra, kiekvienas siekia įsigyti tam tikrus daiktus ir kitą turta, pradedant maistu, būstu ir drabužiais. Jeigu visi riboti išteklių būtų bendri, kiltų konfliktai dėl to, kiek kokio turto kuriam asmeniui turi priklausyti. Ribotų išteklių problemos sprendimas priklauso nuo to, ar nuosavybės teisės yra aiškiai apibrėžtos, laisvai perleidžiamos ir yra pilnai užtikrinta jų apsauga. Nesant šių trijų parametrų žmonės švaistyti brangų laiką ir pastangas kovodami dėl nuosavybės naudojimo vietoje to, kad bendradarbiaudami panaudotų jį savo gerovės kūrimui⁴².

Taip pat egzistuoja ir kita problema dėl bendrojo turto ir ribotų išteklių. Tai vadinama “bendrojo turto tragedija” (angl. – *the tragedy of the commons*), kuriai šį skambu pavadinimą suteikė G. Hardinas⁴³. Jos esmė ta, kad esant neribotam priėjimui prie tam tikrų išteklių, žmogus, kaip naudos siekiantis padaras, yra linkęs jais naudotis kaip įmanoma daugiau, nes kitaip tuos išteklius išnaudos kiti. G. Hardinas pateikia pavyzdį su gyvulių augintojais, kurie gano gyvulius bendroje pievoje. Kiekvienas yra suinteresuotas joje ganyti kuo daugiau gyvulių ir gauti iš to kuo daugiau naudos, o pasibaigus žolei neigiamas pasekmes dalinasi visi gyvulių augintojai. Kadangi išteklių yra riboti, didėjant populiacijai vis labiau pasireiškia įvairių resursų poreikio jimas⁴⁴.

Dėl “bendrojo turto tragedijos” buvo išeikvota daug gamtos resursų, kuriais, racionaliai naudojantis, būtų galima džiaugtis ir dabar. Visiškai išnyko kai kurios gyvūnų rūšys, kitomis, privedus jas prie išnykimo ribos, pradėta rūpintis, nustatant valdžios apribojimus arba paverčiant privačia nuosavybe ir taip išsaugant nuo išnykimo. Pavyzdžiui, Jungtinėse

⁴² ANDERSON, T., HUGGINS, L. *Property Rights: A Practical Guide to Freedom and Prosperity* [interaktyvus]. Stanford, California: Hoover Institution Press, 2003, [žiūrėta 2008-04-16]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.com/books?id=HHfBtSrt3KEC&pg=PP1&dq=%22Property+Rights+A+Practical+Guide+to+Freedom+and+Prosperity%22&hl=lt&sig=Bsjn6uGt4qeh3QdCuT9brKQXrdo#PPR3,M1>>, p. 14-15.

⁴³ HARDIN, G. The Tragedy of Commons. [interaktyvus] *Science*, vol. 162, 1968, [žiūrėta 2008-04-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/162/3859/1243>>.

⁴⁴ Ibid.

Amerikos Valstijose prieš du šimtus metų gyveno nuo 30 iki 70 mln. laukinių bizonų. Po šimto metų intensyvios medžioklės jų liko apie 800 – dauguma auginami privačiose rančose⁴⁵. Šis pavyzdys puikiai iliustruoja, kas gresia ribotiems ištekliams neribotai naudojant juos nuolat didėjančio žmonių skaičiaus poreikiams tenkinti.

Yra keli būdai, kai išvengti “tragedijos”. Galima paversti bendrąją nuosavybę “pusiau privačia” arba “pusiau vieša”. Pirmas iš šių būdų gali būti įgyvendintas tik mažose bendruomenėse, žmonių grupėi, naudojančiai tam tikrus išteklius, nusistatant taisykles, kaip bendroji nuosavybė turėtų būti naudojama. Antrasis, ko gero, labiausiai populiarus būdas – valstybės mastu nustatyti apribojimus bendrojo turto naudojimui. Šis būdas geriausiai tinka kai kurių išteklių racionaliam naudojimui užtikrinti (pavyzdžiui, laukinės gyvūnijos) ar apsaugoti juos nuo netinkamo naudojimo (dideli taršos mokesčiai verčia teršiančių objektų savininkus ieškoti priemonių taršai sumažinti). Tačiau tokioms priemonėms būdingi dideli kaštai ir mažas efektyvumas. Be to, valdžios apribojimai neišsprendžia kovos dėl išteklių problemos, nes vis tiek neaišku, kas turi teisę jais naudotis, kokia tvarka jie yra paskirstomi, ir ar tokia tvarka yra teisinga. Kadangi ištekliai yra vertingi, jų naudojimo tvarkos nustatymas dažnai būna nulemtas politinių motyvų, taigi tiesioginė žmonių kova dėl išteklių vis labo persikelia į labiau rafinuotą politinį lygmenį ir šia prasme taip pat neišsprendžia “bendrojo turto tragedijos” problemos⁴⁶.

Privati nuosavybė pasitvirtino kaip racionaliausiai valdoma nuosavybės rūšis, todėl išteklių privatizavimas yra geriausia išeitis nuo “tragedijos”. Tačiau iki galo tai negalėtų būti įgyvendinta dėl kelių priežasčių. Pirmą, ne visi ištekliai galėtų priklausyti asmenims privačios nuosavybės teise, pavyzdžiui, oras, jūros ir pan. Antra, kadangi privačios nuosavybės teisė suteikia savininkui išskirtinę teisę nulemti daiktų ar kito turto likimą, galima manyti, kad savininkas gali visiškai išekvoti jo žinioje esančius išteklius. Vis dėlto privačios nuosavybės teise valdomas turtas turi šiuos akivaizdžius privalumus: yra aišku, kas yra išteklių savininkas, tik jis sprendžia kaip juos naudoti, o kitiems asmenims negalima naudotis ištekliais be savininko sutikimo, be to, galimybė perleisti turtą ir iš to uždirbti verčia savininką racionaliai naudoti išteklius, išlaikant jų vertę ir siekiant ją dar labiau padidinti⁴⁷.

⁴⁵ Cit. op. 42, p. 16.

⁴⁶ Ibid., p. 26.

⁴⁷ Ibid., p.20.

B. Privачios nuosavybės pranašumas prieš kolektyvinę

Sovietų Sąjunga, kurioje buvo mėginama įdiegti planinę ekonomiką ir panaikinant privačią nuosavybę kolektyvinės nuosavybės pagalba kurti ekonominę gerovę, žlugo. Tokios ekonomikos žlugimo neišvengiamumą jau prieš pusšimtį metų išpranašavo L. Misesas. Pagrindinis L. Miseso argumentas buvo, kad visuomenė savo ūkį grindžianti kolektyvine, o ne privačia nuosavybe, susidurs su socialistinės ekonominės apskaitos negalimybės problema⁴⁸. Tokia ekonominė tvarka yra neefektyvi ir yra pasmerкта sugriūti. Sovietų Sąjungos pavyzdys puikiai pailustravo išpranašautą socialistinės ekonomikos katastrofą.

Ekonomikai yra būtina informacija, kiek ir kokių gėrybių reikia sukurti. Tai lemia individų poreikiai, kurie suformuoja paklausą. Rinkos ekonomikoje, grįstoje privačia nuosavybe, asmenys kuriantys gėrybes reaguoja į paklausą ir atitinkamai koreguoja sukuriamų gėrybių kiekį – pasiūlą. Priešingu atveju gėrybių kūrimas būtų neefektyvus – naudojant ribotus išteklius būtų sukuriama tai, ko niekam nereikia, arba nebūtų sukuriamos reikalingos gėrybės. Realią informaciją apie gėrybių paklausą ir pasiūlą atspindi kainos, susiklostančios laisvos rinkos santykiuose.

Socialistinėje ekonomikoje gėrybių kūrimas yra paremtas planavimu, o ne realiu jų poreikiu. Kadangi rinkos mechanizmas yra panaikintas, realios kainos neegzistuoja, o jas nustatyti belieka ekonomiką planuojančiai organizacijai – valdžiai. Tokios kainos visiškai neatspindi paklausos, todėl nėra aišku, kiek gėrybių turi būti sukurta. Planavimas niekada negali sukurti visiškos pusiausvyros tarp pasiūlos ir paklausos, nes centrinis planuotojas negali žinoti visų individų poreikių. Taigi yra sukuriama arba per daug ir taip švaistomi ištekliai, arba per mažai ir tai pasireiškia stygiu. Tokioje informacinėje tamsoje gali klostytis, anot, L. Miseso, tik “suplanuotas chaosas”, milžiniškas visuomenės išteklių švaistymas, kuris turi baigtis tokios visuomenės ekonomikos žlugimu⁴⁹.

Efektyvumo problema pasireiškia ne tik valstybiniu, bet ir individualiu aspektu. Privačios nuosavybės savininkas, siekdamas naudos, nuolat stengiasi veikti kuo efektyviau, tam kad kuo labiau gausintų savo turtą. Kolektyvinės nuosavybės valdytojas iš principo neturi

⁴⁸ MISES, L., *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* [interaktyvus]. Yale University Press, 1951 [žiūrėta 2008-04-20]. Prieiga per internetą: <<http://mises.org/books/socialism/contents.aspx>>.

⁴⁹ HAYEK, F. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 219-220.

tokio suinteresuotumo, nes jis negauna naudos iš sėkmingo turto valdymo. Toks žmogus neturi iniciatyvos veikti efektyviai. Faktas, kad turtas nepriklauso jį valdančiam asmeniui, daro individą visiškai indiferentišką daikto valdymo kokybei. Žinoma, galimos įvairios skatinimo sistemos, tačiau jos negali net iš tolo prilygti skatinimui, kurį patiria privačios nuosavybės savininkas siekiantis gausinti savo turtą. Dar geriau žmones stimuliuoja nebent propaganda ir baimė, tačiau, tai ne tik kad nepriimtina, bet ir, kaip rodo praktika, neatneša tų rezultatų, kurie pasiekiami be melo, prievartos ir teroro privačios nuosavybės ir rinkos dėka.

Ribotų išteklių pasaulyje visuomet yra ieškoma kaip sumažinti išteklių kaštus. Taigi privati nuosavybė skatina žmonių išradingumą ir lemia inovacijų kūrimą bei tolimesnę technikos pažangą. Galimybė turėti naudos iš inovacijų verčia jų kūrėjus mėginti atrasti kažką plačiai pritaikomo, o verslininkai, tikėdamiesi uždirbti pelno iš naujų, efektyvesnių produktų ar paslaugų, finansuoja mokslininkus ir išradėjus. Galiausiai laimi visuomenė, gaunanti geresnius produktus. Tik dėl privačios nuosavybės egzistavimo nuolat kylantis išteklių naudojimo efektyvumas ir sugebėjimas atrasti naujus išteklius leidžia pasaulyje išsilaikyti vis didėjančiai žmonių populiacijai.

Laisvos visuomenės ir rinkos ekonomikos privalumai prieš totalitarizmą ir centrinio planavimo ekonomiką – akivaizdūs. Nors mažai tikėtina, kad kuri nors visuomenė savo noru galėtų pasinerti į komunizmą, tačiau abejotina ir tai, kad kolektyvizmo bus iš viso atsisakyta. Šiuo metu egzistuoja įvairiausi tarpiniai šių sistemų variantai. Tai daugiausiai lemia tai, kaip išsireiškė A. Degutis, kad “neišbaigtas ir ne iki galo įgyvendintas socializmas yra ne mažiau pavojingas už “realųjį” ne vien tuo, kad jis gali baigtis realiu socializmu, o tuo, kad būdamas neišbaigtas visuomenei jis atrodo mažiau pavojingas ir netgi reikalingas”⁵⁰.

Privati nuosavybė yra pagrindinė sąlyga rinkai veikti, o tai savo ruožtu sąlygoja ir ekonominės gerovės augimą. Tai, kad valstybėse, grindžiančiose savo ūkį, privačia nuosavybe ir laisvąją rinką, žmonės vidutiniškai gyvena ilgiau, sveikiau ir yra geriau apsirūpinę, liudija tyrimai⁵¹. Taigi tik tinkama privačios nuosavybės teisių apsauga ir bekompromisų jų gynimas veda visuomenę į ekonominę gerovę.

⁵⁰ Cit. op. 22, p. 6.

⁵¹ Cit. op. 42, p. 27-28.

II. Viešojo intereso samprata ir pasireiškimas

1. Viešojo intereso samprata

A. Viešojo intereso sąvokos problema

Sąvoka “viešasis interesas” tampa vis dažniau vartojama ne tik teisės aktuose ir teismų sprendimuose, bet ir nuolat eskaluojama visuomenėje, nors šio termino reikšmė mažai kam yra visiškai aiški. Mėginimai atskleisti viešojo intereso sampratą prasidėjo politinės filosofijos ištakų, bet vieningos nuomonės niekada nebuvo prieita. Yra išskiriamos tokios viešojo intereso teorijos: viešasis interesas visuomenės sutarties kontekste, viešasis interesas kaip didžiausios naudos išraiška, viešasis interesas kaip pusiausvyra, viešasis interesas kaip aukštesnis tikslas⁵². J. Gumbis apžvelgia šešias teorijas, kurios atspindi skirtingus požiūrius į viešąjį interesą: procedūrinio, daugumos nuomonės, naudingumo, bendrojo intereso, pasidalintų verčių ir funkcinę teorijas⁵³.

Vis dėlto nemažai autorių teigia, kad universalios viešojo intereso sampratos apskritai negali būti. Antai G. Schuberto teigimu, nėra viešojo intereso teorijos, kuri būtų verta tuo vardu vadintis, ir pati koncepcija neturi operacinės prasmės⁵⁴. Kritikams dar daugiau įtarumo kelia mėginimai pateikti universalų viešojo intereso apibrėžimą. F. Soraufas netgi sarkastiškai siūlė akademikams imtis tuščių žodžių ir frazių sąrašo sudarymo, kuriam jis turėdamas keletą kandidatų, būtinai nominuotų ir “viešąjį interesą”⁵⁵.

Viešojo intereso apibrėžimai, pateikiami teisės enciklopedijose, dažniausiai irgi nepateikia aiškios ir konkrečios formuluotės. Pavyzdžiui, E. Krivka nurodo, kad *Black's Law Dictionary* viešasis interesas apibrėžiamas kaip: 1) bendroji visuomenės gerovė, kuri garantuojama pripažinimu ir gynimu; 2) tai, kuo suinteresuota visuomenė; ypač interesas, kuriuo grindžiamas valstybinis reguliavimas⁵⁶.

⁵² KORSAKAITĖ, D. Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas. *Ekonomika*, 2006, 76, p. 38-42.

⁵³ GUMBIS, J. Public Interest: Problem of Conceptualisation. *Socialiniai mokslai*, 2006, 1 (51), p. 8-9.

⁵⁴ Cit. op. 52, p. 45.

⁵⁵ BOX, R. Redescribing the public interest. *The Social Science Journal*, 2007, 44.

⁵⁶ KRIVKA, E. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 10 (100), p. 17.

Aiškinant viešojo intereso sąvoką dažnai naudojamos kitos panašios sąvokos, kaip “visuomenės interesas”, “visuomenės poreikis”, “bendrasis interesas”, “bendroji gerovė” ir pan., kurių reikšmė yra lygiai taip pat neaiški. Tokios sąvokos dažnai naudojamos ir kaip sinonimai viešojo intereso sąvokai. Tolimesnėje analizėje bus pasiaiškinti šių sąvokų tarpusavio ryšiai.

Lietuvos teisės doktrinoje taip pat yra įvairių nuomonių dėl viešojo intereso apibrėžimo galimybių. Kai kurie autoriai teigia, kad pateikti bendro pobūdžio viešojo intereso sąvoką yra ne tik gana sudėtinga, bet ir neturi jokios prasmės (visada liks pavojus, kad vienas ar kitas atvejis bus pamirštas), todėl šią sąvoką aiškinti siūloma palikti vien teismų praktikai⁵⁷. O štai E. Krivka, analizuoja viešojo intereso sampratą ir, nepaisydamas vyraujančio skepticizmo, pamėgina suformuluoti ir universalų viešojo intereso apibrėžimą. Norint įvertinti šias pastangas, būtina pasiaiškinti žodžio “interesas” reikšmę, viešumo supratimą, kaip intereso subjekto požymį, ir viešojo intereso objektą.

B. Intereso samprata

Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne žodis “interesas” yra apibrėžiamas kaip svarbus, rūpimas dalykas, reikalas, nauda, susidomėjimas⁵⁸. Tačiau E. Krivka, išanalizavęs intereso prigimties mokslines teorijas, teigia, jog “mokslas iki šiol nėra pateikęs visuotinai priimtino bendro intereso sąvokos apibrėžimo, tebevyksta mokslinės diskusijos dėl intereso prigimties ir esmės”⁵⁹. Suprantama, tai apsunkina ir viešojo intereso sąvokos apibrėžimo galimybes.

Visgi aiškindamasis intereso sąvoką, E. Krivka pastebi: “Subjekto veikimo paskata yra ne tik interesai, bet ir poreikiai. Poreikio ir intereso sąvokos yra panašios, bet yra ir esminių skirtumų. Poreikio sąvoka taikytina viskam, kas gyva, o intereso sąvoka – tik visuomeniniame gyvenime. <...> Ne visus individo poreikius galima laikyti interesais, pavyzdžiui, fiziologinius poreikius. <...> Interesai – tai socialiniai poreikiai.”⁶⁰ Be to, “interesą apibrėžiančių socialinių poreikių esmė yra ta, kad šiuos poreikius suformuoja socialinės sąlygos, todėl jie pasireiškia tik visuomenėje ir tokius poreikius gali patenkinti

⁵⁷ MIKELĖNAS, V. et al. *Civilinis procesas*: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 1997, p. 267.

⁵⁸ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-04-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.autoinfa.lt/webdic/>>.

⁵⁹ KRIVKA, E. Intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 5 (95), p. 25.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 27.

tik subjektų sąmoninga veikla, jiems dalyvaujant atitinkamuose visuomeniniuose santykiuose”⁶¹.

Galima sutikti su E. Krivkos nuomone, kad interesą lemia socialiniai poreikiai, kylantys iš visuomenės. Būtų sunku įsivaizduoti, kokių interesų individas galėtų turėti būdamas visiškai vienas. Visos jo paskatos veikti būtų nulemtos jo fiziologinių, dvasinių poreikių, instinktų ir vaizduotės. O individui esančiam visuomenėje atsiranda ir kiti poreikiai, nulemti jos buvimo – interesai. Galima palyginti visiškai vieno žmogaus poreikį turėti tokį būstą, kad būtų apsaugotas nuo šalčio ir lietaus, su visuomenėje gyvenančio žmogaus papildomu poreikiu turėti būstą nuosavybės teise, kad jame negyventų kiti žmonės. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad poreikis labiau asocijuojasi su būtinumu, o interesas su naudingumu. Šio lingvistinio skirtumo reikšmė išryškės tolimesnėje analizėje.

E. Krivka išskirdamas subjektyvųjį interesą, kaip žmonių sąmonės reiškinį, ir objektyvųjį interesą, kaip socialinės žmonių būties reiškinį, prieina prie išvados, kad objektyvieji interesai egzistuoja nepriklausomai nuo jų suvokimo, nors tik žmogaus suvokiamas interesas gali pasireikšti kaip paskata veikti.⁶² Vis dėlto subjektyvusis interesas yra labiau psichologijos mokslui rūpimas dalykas, o teisės ir kitų socialinių disciplinų požiūriu svarbu yra ne žmonių sąmonėje esantys, o visuomenėje objektyviai egzistuojantys interesai.

Taigi interesą galima apibrėžti kaip objektyviai egzistuojantį socialinį poreikį. Tačiau ne visi interesai yra reikšmingi teisei. E. Krivka išskiria materialiuosius teisinius interesus plačiąja prasme, kaip interesus, tiek įteisintus, tiek ir neįteisintus subjektinėmis materialiosiomis teisėmis ir siaurąja prasme, kaip interesus, kurie nėra įteisinti subjektinėmis materialiosiomis teisėmis, bet yra saugomi ir ginami teisinėmis priemonėmis. Taip pat išskiriamas ir procesinis teisinis interesas, kaip pagrindas ginti savo pažeistus materialiuosius teisinius interesus⁶³. Procesiniai teisiniai interesai toliau nagrinėjami nebus, o materialiuosius teisinius interesus suprantant pačia bendriausia prasme, galima pavadinti teisiškai reikšmingais interesais. Tokius interesus dar būtų galima apibrėžti, kaip socialinius poreikius, kurie yra saugomi teisės principų bei normų ir kuriuos galima apginti teisinėmis priemonėmis.

⁶¹ Ibid., p. 27.

⁶² Ibid., p. 27.

⁶³ Ibid., p. 28-29.

C. Viešojo intereso subjektas

Interesus pagal jų subjektus, E. Krivka, siūlo skirstyti į individualius, grupinius ir viešuosius⁶⁴. Individualų interesą galima apibrėžti kaip konkretaus asmens objektyviai egzistuojantį socialinį poreikį. Grupinio intereso apibrėžime viso labo keičiasi intereso subjektas – tam tikra asmenų grupė, kurią vienija bendras ją sudarančių asmenų interesas. Tačiau kyla klausimas, kas yra viešojo intereso subjektas.

Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne žodis “viešas” yra aiškinamas kaip 1) visiems skirtas, visuomenės naudojamas; 2) atviras, neslaptas.⁶⁵ Šiuo atveju tinkamesnė yra pirmoji šio žodžio reikšmė – visiems skirtas, visuomenės naudojamas. Šia prasme “viešas” dar galėtų būti suprantamas kaip “visiems bendras” arba “visuomeninis”. E. Krivka atitinkamai teigia, kad viešojo intereso subjektas (turėtojas) yra visuomenė⁶⁶. Tačiau iškyla abejonė, ar visuomenė apskritai gali turėti kokį nors interesą. F. Hayeko teigimu, visuomenė yra spontaniškas tvarka⁶⁷, kuri pati savaime negali turėti jokio tikslo⁶⁸, taigi negali turėti ir intereso. Laisvą visuomenę sudaro individai, kurie turi interesus siekti savo tikslų pagal savo turimas žinias, ir tų individų organizacijos, kurios, apjungdamos kai kuriuos tų individų tikslus, gali padėti lengviau juos pasiekti.

Taigi išeity, kad visuomenė negali turėti savarankiško intereso, interesus gali turėti tik individai ir jų grupės. Iš to sektų, kad viešasis interesas turėtų būti kažkoks bendras visų visuomenės narių socialinis poreikis. Tačiau visuomenės nariai turi savų interesų, kurie ne tik kad gali nesutapti, bet neretai ir yra tarpusavyje priešingi. Juk “visuomenėje, kur individai gali laisvai naudotis savo žiniomis savo pačių tikslams, bendra gerovė, kurios privalo siekti valdžia, negali būti atskirų individų interesų suma vien dėl to, kad nei šie interesai, nei visos juos lemiančios aplinkybės negali būti žinomos valdžiai ar apskritai kam nors”⁶⁹.

Vis dėlto Lietuvos teisės doktrinoje visuomenė suprantama ne kaip spontaniškas tvarka, kurioje visi individai veikia siekdami savo tikslų, bet kaip organizmas, turintis savarankiškus interesus. Yra tvirtai tikima, kad “greta individualių konkretaus žmogaus

⁶⁴ Ibid., p. 28.

⁶⁵ Cit. op. 58.

⁶⁶ KRIVKA, E. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 10 (100), p. 17.

⁶⁷ HAYEK, F. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 77.

⁶⁸ Ibid., p. 68.

⁶⁹ HAYEK, F. *Teisė įstatymų leidyba ir laisvė. II tomas: Socialinio teisingumo mirazas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 16.

interesų egzistuoja ir visos visuomenės (o taip pat ir valstybės) kaip savarankiško subjekto, interesai”⁷⁰.

Visuomenės traktavimas kaip savarankiško organizmo yra savotiška fikcija, bet tą galima suprasti – fikcijų kūrimas ir įvairių reiškinių suasmeninimas leidžia paprasčiau paaiškinti tuos reiškinius. Vis dėlto tai iš principo netrukdo analizuoti viešojo intereso sąvoką. Abiem atvejais labai reikšminga nuosatata sutampa – viešasis interesas nėra tik privačių interesų suma, iš vienos pusės dėl to, kad jų visų neįmanoma kam nors žinoti, ir iš kitos pusės dėl to, kad visuomenė yra kažkas daugiau nei individų suma.

Laikant, kad viešojo intereso subjektas yra visuomenė, individų interesų skirtumų problema lieka – praktiškai neįmanomas toks interesas, kuris būtų vienodai svarbus visiems individams. Dėl to yra teigiama, kad “viešaisiais interesais gali būti pripažįstami ne tik visuomenės poreikiai, bet ir gausių socialinių grupių interesai. Šiuo atveju reikšmingas yra intereso subjektų masiškumas.”⁷¹. Sureikšminant intereso subjektų masiškumą iš principo patvirtinama, kad viešąjį interesą lemia ne visuomenės ar kitos organizacijos kaip organizmo, o daugelio individų bendras socialinis poreikis. Vis dėlto reikia pripažinti, kad viešojo intereso kategorija būtų beprasmė, jeigu jis turėtų būti bendras absoliučiai visiems. Kita vertus, reikia pastebėti, kad pripažįstant viešojo intereso subjektu tam tikrą, kad ir gausią, individų grupę, visada lieka atviras klausimas, kokio dydžio grupė yra pakankama. Kadangi pripažįstama, jog teisės funkcija yra skirtingų interesų derinimas ir kad turi būti užtikrinami ir tam tikrų mažumų interesai⁷², galbūt įmanoma, kad ir nedidelės grupės interesas bus pripažįstamas viešuoju. Ši problema reikalauja detalesnio aptarimo, kuris bus pateiktas vėliau.

Dažnai greta viešojo intereso dar vartojama ir “valstybės interesų” sąvoka, pavyzdžiui, Konstitucijos 136 straipsnyje nustatyta, kad: “Lietuvos Respublika dalyvauja tarptautinėse organizacijose, jeigu tai neprieštarauja Valstybės interesams ir jos nepriklausomybei”⁷³. Tačiau yra manoma, kad viešasis interesas yra visų pirma visuomenės interesas, o valstybė būdama politinė organizacija, privalo jam atstovauti ir jį

⁷⁰ NAMAVIČIUS Z., STAČIOKAS S. Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas [interaktyvus]. 2002, [žiūrėta 2008-03-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.

⁷¹ Cit. op. 66, p. 17.

⁷² Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2003, Nr. 24-1004).

⁷³ Cit. op. 2.

ginti. Dėl to laikoma, kad valstybės interesas yra siauresnis negu visuomenės⁷⁴. Be to, manoma, kad visuomenės poreikiai kartu yra ir valstybės reikmė, kadangi valstybė, kaip visos visuomenės organizacija, vykdydama savo funkcijas, turi veikti visuomenės interesais⁷⁵.

Šia prasme iš tiesų viešojo intereso subjektu tiksliau pripažinti visuomenę negu valstybę. Tačiau šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje yra pripažįstamas valstybių subjektiškumas, nors jos ir atstovauja tam tikrą visuomenę. Tad tarptautinių santykių lygmenyje, ko gero, tiksliau vartoti sąvoką “valstybės interesai”, o valstybės vidaus santykiuose – visuomenės arba viešojo intereso sąvokas.

Apibendrinant galima konstatuoti, jog Lietuvoje daugiausia laikomasi nuomonės, kad viešojo intereso subjektas yra visuomenė ar tam tikra gausi asmenų grupė. Tačiau aišku yra tai, kad visuomenė negali turėti vieno bendro intereso, ir visiškai neaišku, kokio dydžio asmenų grupės interesas gali būti pripažįstamas viešuoju. Taigi galima daryti išvadą, kad intereso subjektas nėra lemiamas kriterijus, dėl kurio tam tikrą interesą galima laikyti viešuoju.

D. Viešojo intereso objektas

Intereso objektą galima suprasti kaip tam tikrą vertybę, į kurią yra nukreiptas asmens socialinis poreikis. Interesas veikia kaip paskata siekti atitinkamos vertybės. Privataus intereso objektu gali būti įvairios, tiek materialios, tiek nematerialios vertybės, kurių konkretus individas turi poreikį siekti. Atitinkamai, viešojo intereso objektu turėtų būti atitinkamos vertybės, kurių siekia visuomenė.

E. Krivkos teigimu, viešojo intereso objektas yra tas gėris, kuris būtinas visuomenės ar jos dalies funkcionavimui ir vystymuisi, arba bendroji visuomenės gerovė⁷⁶. Čia pastebėtini du momentai. Pirma, bendrąją gerovę įvardinti viešojo intereso objektu yra tiksliau negu šias dvi sąvokas vartoti kaip sinonimus. Konkretus interesas pasireiškia kaip tarpinė grandis tarp konkretaus asmens ir atitinkamos vertybės, analogiškai, viešasis interesas pasireiškia kaip visuomenės poreikis siekti bendrosios gerovės. Antra, viešojo

⁷⁴ GEČAITĖ, V. Viešojo intereso samprata civiliniame procese, *Justitia*, 2006, Nr. 2 (60), p. 63.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2001, Nr. 29-938; atitaisymas – 2001, Nr. 30).

⁷⁶ Cit. op. 66, p. 17.

intereso objektu pripažįstama bendroji gerovė yra ne ką mažiau neapibrėžta ir neaiški kategorija.

Bendrosios gerovės, kaip ir viešojo intereso, sampratos klausimas buvo nagrinėjamas daugelio politinių filosofų dar nuo Antikos laikų, tačiau vieningo atsakymo niekada nebuvo prieita. Kiekvienos socialinės teorijos šalininkai visuomet turi savitą supratimą apie bendrąją gerovę. Kiti neigia jos egzistavimą apskritai, nes svarbu net “ne tai, kad kai kurie žmonės siekia kitokių dalykų nei bendrojo labo, bet tas fundamentalus dalykas, kad skirtingiems individams ar jų grupėms bendras labas yra neišvengiamai kitoks”⁷⁷.

E. Krivka teigia, kad bendroji gerovė – tai, kas yra objektyviai reikšminga, reikalinga, vertinga visuomenei ar jos daliai⁷⁸, tačiau visgi pripažįsta, kad bendroji gerovė skirtingų individų ar jų grupių gali būti suvokiama skirtingai, todėl bendrosios gerovės apibrėžimo neįmanoma pateikti⁷⁹. Taigi tam tikra prasme apšukus ratą buvo grįžta į pradinę padėtį.

Nesiblaškant tarp gausybės bendrosios gerovės sampratų ir jas lemiančių socialinių teorijų nuostatų dėl individų, visuomenės, valdžios ir valstybės vietos jos kūrime, reikia pripažinti, kad bendroji gerovė negali būti laikoma galutiniu tikslu. Tai labiau priemonė, leidžianti visuomenės nariams pasirinkti, kaip jie nori kurti savo asmeninę gerovę. Taigi toliau remiantis F. Hayeku, bendrąją gerovę galima suprasti kaip sąlygas, palaikančias spontanišią tvarką, kuri leidžia individams tenkinti savo poreikius jokiai valdžiai nežinomais būdais, ir didinančias visų individų šansus jiems siekiant savo tikslų⁸⁰.

E. Viešojo intereso neapibrėžtumas

Išanalizavęs intereso sampratą ir viešojo intereso subjektą bei objektą, E. Krivka formuluoja viešojo intereso apibrėžimą taip: “Viešasis interesas – tai objektyviai egzistuojantys teisės saugomi ir ginami visuomenės ir jos atskirų grupių bendri, neindividualizuoti (nepriklausantys konkreitiems asmenims) socialiniai poreikiai, kuriuos lemia visuotinai reikšmingi stabilumo ir pozityvių pokyčių visuomenėje (bendrosios gerovės) siekiai”⁸¹. Reikia pripažinti, kad suformuluoti viešojo intereso apibrėžimą pavyko, tačiau negalima tvirtinti, kad jo sąvokos reikšmė tapo aiški. Vieną nežinomąjį

⁷⁷ SCHUMPETER J. *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*. Vilnius: Mintis, 1998.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Cit. op. 69, p. 16.

⁸¹ Cit. op. 66, p. 18.

(viešąjį interesą) apibrėžiant per kitą nežinomąjį (bendrąją gerovę) ir dar vieną kintamąjį (visuomenė ir jos atskiros grupės), matyt, negalima konstatuoti, kad pavyko sužinoti pirmojo nežinomojo reikšmę.

Pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos teisės aktuose be viešojo intereso vartojamos ir kitos neapibrėžtos sąvokos, kaip „didelė žala“, „protingas terminas“ ar „reikšmingos aplinkybės“. Tokios vertybinio pobūdžio kategorijos yra arba apibrėžiamos teisės aktuose, nustatant pagrindinius jų požymius ar ribas, arba yra išaiškinamos teismų praktikoje. Bendrųjų teisės principų turinio nustatymas teisės aktuose iš viso yra neįmanomas. Jis yra atskleidžiamas teismų praktikoje. Taigi galima manyti, kad ir viešojo intereso turinys turėtų būti atskleidžiamas teismų praktikoje.

Visuomeniniai santykiai nuolat keičiasi, taigi kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, viešasis interesas taip pat yra dinamiškas ir kintantis⁸². Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė, kad: „Kita vertus, jis yra labai įvairus. Iš esmės neįmanoma a priori pasakyti, kokiose gyvenimo srityse, dėl kurių gali kilti teisinių ginčų arba kuriose gali prireikti taikyti teisę, viešajam interesui gali atsirasti grėsmių arba gali prireikti viešąjį interesą užtikrinti“⁸³. Vadovaujantis tokia nuomone, pasidaro aišku, kad ši sąvoka negali būti vieningai atskleidžiama ir teismų – kiekvienoje byloje ji gali būti suprantama kitaip. Kaip pažymi J. Gumbis: „Pagrindinis problemiščiausias viešojo intereso sampratos aspektas yra jo neapibrėžtumas. Aiškindami viešojo intereso sampratą teismai pateikia tik vertybinius kriterijus, kurie nors ir žymi viešojo intereso aiškinimo tendencijas, bet aiškiai nėra pakankami nustatant viešąjį interesą kiekvienu atveju naujų aplinkybių kontekste“⁸⁴.

Taigi iš vienos pusės, galima sutikti su nuomone, kad „viešojo intereso sąvoka yra vertinamoji, jos turinys gali būti atskleidžiamas tik analizuojant konkrečios bylos faktines aplinkybes, aiškinant ir taikant joms konkrečias teisės normas, bet ne *a priori*“⁸⁵. Tačiau būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad viešąjį interesą užtikrina ir valstybės institucijos, kuriose dirba žmonės. Nesant aiškesnių viešojo intereso aiškinimo kriterijų, institucijų priimami sprendimai gali ne tik neužtikrinti viešojo intereso, bet ir nepagrįstai paneigti pagrįstus privačius interesus ir pažeisti žmogaus teises. Viešasis interesas gali tapti tarsi

⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2005, Nr. 87-3274).

⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 102-3957, atitaisyimas - 2006, Nr.: 127, atitaisyimas - 2006, Nr. 137).

⁸⁴ Cit. op. 53, p. 16.

⁸⁵ Cit. op. 74, p. 71.

skystis, jį pilstančiojo (konkrečios struktūros) valia įgyjantis butelio formą (viešojo intereso turinį)⁸⁶.

2. Viešojo intereso pasireiškimas

Viešojo intereso sąvokos neapibrėžtumą verčia apeiti problemą iš kitos pusės – pasiaiškinti viešojo intereso ribas. Tam tikrus viešojo intereso požymius galima pamėginti išvelgti jo santykyje su privačiais interesais ir žmogaus teisėmis.

A. Viešojo ir privataus intereso santykis

Kiekvienas žmogus turi savo interesus ir jais vadovaudamasis siekia savo tikslų. Visuomenėje, susidedančioje iš daugelio individų, nuolat pažeidžiami teisėti privatūs asmenų interesai, kyla jų konfliktai. Interesų konfliktų sprendimas yra sudėtinga procedūra, nes neretai, susidūrus keliems teisėtiems interesams, sunku pasakyti, kurio asmens interesą reikia patenkinti kito sąskaita. Konstitucinis Teismas yra pasisakęs, kad: “Konstitucijoje yra įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis. Jį įgyvendinant turi būti užtikrinama interesų pusiausvyra, išvengiama jų priešpriešos, atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo. Teisinės valstybės negalima siekti pripažįstant tik vienos grupės ar vieno asmens interesus ir kartu paneigiant kitų interesus”⁸⁷. Taigi vieni teisėti privatūs interesai privalo nepažeisti kitų, ir tai turi būti užtikrinama tiek prevenciškai nustatant interesų konfliktų sprendimus teisės normose, tiek vykdant teisingumą teismams, jų sprendimuose.

Interesų konfliktai kyla ne tik tarp kelių individų, bet ir tarp individų bei visuomenės ar bent jau gausios jos grupės. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad “viešasis interesas, kaip bendras valstybės, visos visuomenės ar visuomenės dalies interesas, turi būti derinamas su individo autonominiiais interesais, nes ne tik viešasis interesas, bet ir asmens teisės yra konstitucinės vertybės. <...> Šios Konstitucijoje įtvirtintos vertybės – asmens teisių ir teisėtų interesų apsauga bei gynimas ir viešasis interesas – negali būti priešpriešinamos. Šioje srityje būtina užtikrinti teisingą pusiausvyrą”⁸⁸. Taigi

⁸⁶ Cit. op. 42, p. 45.

⁸⁷ Cit. op. 72.

⁸⁸ Cit. op. 83.

Konstitucinio Teismo pozicija dėl visų interesų derinimo būtinybės yra nuosekli ir pagrįsta teisingumo ir protingumo principais. Viešasis interesas negali būti laikomas visuomet svarbesniu už privačiuosius. Kitaip jis gali pavirsti tik pretekstu netenkinti privačių interesų. Nors viešasis interesas ir nelaikomas visų individų suma, bet žymiai padidėjus netenkintų privačių interesų skaičiui dėl viešojo intereso, jo reikšmė ir reikalingumas taptų labai abejotinais.

Konstitucinis Teismas, be to, yra pabrėžęs, kad “viešuoju interesu laikytinas ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija; tai inter alia visuomenės atvirumas ir darna, teisingumas, asmens teisės ir laisvės, teisės viešpatavimas ir kt. <...> Todėl kiekvieną kartą, kai kyla klausimas, ar tam tikras interesas laikytinas viešuoju, turi būti įmanoma pagrįsti, kad, nepatenkinus tam tikro asmens ar grupės asmenų intereso, būtų pažeistos ir tam tikros Konstitucijoje įtvirtintos saugomos ir ginamos vertybės”⁸⁹.

Tokiu išaiškinimu, kad viešasis interesas atspindi ir išreiškia konstitucines vertybes, matyt, norėta apriboti galimas manipuliacijas viešuoju interesu, kai iš tikrųjų ginami privatūs interesai. Vis dėlto reikia pastebėti, kad toks viešojo intereso sampratos atskleidimas tuo pačiu ir galutinai ištrina jo ribas. Iš paskutinio cituoto sakinio galima spręsti, kad net individualus asmens interesas gali būti laikomas viešuoju, jeigu yra pažeidžiamos Konstitucijoje įtvirtintos saugomos ir ginamos vertybės. Tačiau privatūs interesai labai dažnai pažeidžiami taip, kad tuo pačiu pažeidžiamos ir konstitucinės vertybės. Manytina, kad ginant dažną teisėtą privatų interesą būtų galima atsiremti į kurią nors Konstitucijos nuostatą. Problema dar labiau išryškėja, kuomet kyla ginčas tarp dviejų individų ar jų grupių, turinčių priešingus teisėtus interesus į tą patį objektą Tokiame konflikte pradeda konkuruoti ne tik privatūs interesai, bet ir konstitucinės vertybės, ir viešieji interesai.

Remiantis tokia logika, viešųjų interesų gali būti labai daug, nes tikslaus Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių sąrašo pateikti neįmanoma. Nors pagal subjekto ir objekto ypatybes viešasis interesas turėtų būti pažeidžiamas daug rečiau negu privatieji, išeina, kad jis gali būti pažeidžiamas bet kuriame ginče. Tuomet atsiranda būtinybė derinti ir skirtingus viešuosius interesus, nei vienam iš jų nesuteikiant išankstinio pranašumo. Tokiu būdu viešojo intereso sąvoka tampa visiškai tuščia ir nereikalinga praktikoje, nes

⁸⁹ Cit. op. 83.

dėl tiesioginio Konstitucijos taikymo galimybės ir taip galima kiekvieną pažeistą interesą ginti remiantis konstitucinėmis vertybėmis. O viešojo intereso gynimas gali tapti bereikšmiu dažno ginčo atributu.

B. Žmogaus teisės ir viešasis interesas

Žmogaus teisių ir laisvių samprata, atsiradusi liberalių pažiūrų mąstytojų dėka, šiais laikais visuotinai pripažįstama visoje vakarų civilizacijoje. Žmogaus teisių apsaugai tarptautiniu mastu užtikrinti buvo sudaryti tokie dokumentai, kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas ir kt.

Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis pripažįstamas Lietuvos Respublikoje. Konstitucijos 18 straipsnyje sakoma: “Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines”. Konstitucinis Teismas yra pasisakęs, kad “žmogus nuo gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises bei laisves”⁹⁰. Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis lemia tai, kad “demokratinėje Lietuvoje žmogaus teisės ir laisvės tiesiog yra (egzistuoja), jos nepriklauso nuo valdančiųjų malonės, gerų norų ar kaprizų. Kitaip tariant, daroma prezumpcija, jog kiekvienas žmogus turi turėti teises į tokias vertybes kaip gyvybė, sveikata, laisvė, orumas, garbė, nuosavybė ir pan., be kurių asmens normalus gyvenimas negalėtų būti įsivaizduojamas”⁹¹.

Lietuvos žmogaus teisių ir laisvių doktrina iš principo pripažįsta F. Hayeko propaguojamą idėją, kad ne visos taisyklės yra įstatymų leidėjo veiklos rezultatas, tačiau egzistuoja nuo jo nepriklausomai, ir kad tokios bendros taisyklės iš principo turi užtikrinti laisvos spontaninės tvarkos pagrindinę funkciją – neriboti individų laisvės siekti savo tikslų, kliaunantis savo žiniomis ir sugebėjimais. Tai liudija Konstitucijos 18 straipsnio komentaras, kuriame teigiama: “Kiekvienas žmogus – laisva būtybė. Žmogaus teisės – tai laisvė veikti savo valia, vadovautis laisvu apsisprendimu. Šia laisve pagrįstos visos žmogaus subjektinės teisės. Žmogaus teisės – savarankiškos ir nepakartojamos asmenybės savęs įkūnijimo ir reiškimo būdas. Tik toks žmogus yra visavertis visuomenės

⁹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. rugsėjo 25 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 92-2173).

⁹¹ Cit. op. 70.

narys. Žmogaus teisės – priemonė, padedanti siekti dvasinių ir materialinių vertybių, realizuoti žmogaus sugebėjimus”⁹².

Supratimas, kad žmogaus teisės ir laisvės egzistuoja savaime ir nepriklauso nuo valstybės, suponuoja tam tikrą jų absoliutumą. Tačiau taip pat visuotinai pripažįstama, kad egzistuoja ir žmogaus teisių ribos. Konstitucijos 28 straipsnyje sakoma: “Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių”⁹³. Tai yra visiškai suprantama – daugybei individų įgyvendinant skirtingas teises, nuolat atsiranda jų konfliktai. Pavyzdžiui, laisvė reikšti įsitikinimus negali pažeisti kito asmens teisės į privatų gyvenimą ir pan. Kiekvienu tokiu atveju sprendžiant iškilusį ginčą vieno asmens teisės neišvengiamai bus ribojamos kito asmens teisių vardan, svarbu, kad tai būtų daroma remiantis teisingumo, protingumo ir proporcingumo principais ir nepaneigiant nei vienos iš jų esmės.

Viešasis interesas, kaip visuomenės paskata siekti bendrosios gerovės, pirmiausia pasireiškia žmogaus teisių ir laisvių, kaip fundamentalių visuomenės vertybių, apsauga. Bet koks bendrosios gerovės siekimas neužtikrinant žmogaus teisių ir laisvių apsaugos yra neįmanomas arba įmanomas tiek, kiek bendrąją gerovę gali atnešti totalitarinė santvarka. Šia prasme viešasis interesas yra ne tik kad visuomeninis, bet ir tikrai atitinkantis kiekvieno atskiro asmens interesus. Juk kažin ar atsirastų nors vienas sveiko proto žmogus, kuris sutiktų atsisakyti visų savo žmogaus teisių ir laisvių, t.y. teisių į gyvybę, laisvę, nuosavybę, nuosavą būstą, privatų gyvenimą, minties, žodžio ir tikėjimo laisvę ir t.t.

Vis dėlto dažniau yra teigiama, kad individas, įgyvendindamas savo teises bei naudodamasis laisvėmis gali pažeisti viešąjį interesą, todėl gali būti ribojamos. Galimybę riboti žmogaus teises ir laisves dėl viešojo intereso yra pripažinęs Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime: “Tarp asmens teisių ir laisvių iš vienos pusės ir visuomenės interesų – iš kitos neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų. Demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus

⁹² Ibid.

⁹³ Cit. op. 2.

interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas.”⁹⁴

Remdamasis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir Europos žmogaus teisių teismo praktika, Konstitucinis teismas išskyrė dvi žmogaus teisių ir laisvių ribojimo pagrįstumo sąlygas: 1) ribojimai turi būti teisėti ir 2) būtinai reikalingi demokratinėje visuomenėje.

“Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas”⁹⁵.

Akivaizdu, kad toks reikalavimas yra būtinas demokratinėje teisinėje valstybėje, nes priešingu atveju, ribojant žmogaus teises ir laisves pagal valdžios institucijų įgeidžius, valstybės nebūtų galima laikyti teisine ir ji įgytų aiškius totalitarinės valstybės bruožus. Tačiau ir demokratijos trūkumai šioje vietoje vaidina svarbų vaidmenį. Įstatymai priimami valdančiosios daugumos sprendimu, todėl net ir esant įstatymų leidėjo kontrolės mechanizmui, dažnai priimami nepagrįstai žmogaus teises ribojantys teisės aktai. Ir tai nėra vien hipotetinė prielaida, tokie ribojimai yra nuolatiniai ir neretai pakankamai “smulkūs”, kad būtų galima visus juos demaskuoti. F. Hayeko žodžiais tariant, retai kada visa laisvė prarandama iš karto.

Kita sąlyga, būtina norint pagrįsti žmogaus teisių ir laisvių ribojimą yra “būtinas reikalingumas demokratinėje visuomenėje”. Konstitucinis Teismas teigia, kad: “Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtina reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui. <...> Pagrindinių teisių apribojimų pagrįstumas turėtų būti vertinamas sveiko proto ir akivaizdžios būtinybės kriterijais”⁹⁶.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 15-315).

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

Reikia sutikti, kad tam tikrais atvejais be žmogaus teisių ir laisvių ribojimo, visuomeninė santvarka sunkiai išsiverstų. Viena vertus, daug žmonių grubiai pažeidinėja kitų asmenų teises ir laisves, todėl visuomenės neabejotinai yra linkusi nuo to apsisaugoti. Tai yra būtina jos stabiliam egzistavimui. Kita vertus, reikia pripažinti, kad žmonėms gyvenant didelėmis grupėmis atsiranda visiems bendrų poreikių, be kurių žmonių gyvenimas labai apsunktų. Visiems reikalingi keliai, elektra, vanduo. Be šie dalykai šiuolaikinės visuomenės gyvenimas neišsivaizduojamas. Taigi reikia sutikti, jeigu vienintelis protingas būdas gauti visuomenei būtinus dalykus yra pažeidžiant vieno ar kelių žmonių teises, šio jų poreikio tenkinimui galima riboti konkrečių individų teises, bet ne daugiau negu reikia.

Vis dėlto reikia papildomai atkreipti dėmesį į žodžius “būtinai reikalingi”. Žodis “būtinai” yra suprantamas kaip “be kurio negalima išsiversti, labai reikalingas”⁹⁷. Taigi šioje vietoje išsiskiria viešojo arba visuomenės intereso ir visuomenės poreikio sąvokos. Nors žodis “poreikis” aiškinamas kaip “tai ko reikia, ko nors reikmė”⁹⁸, tokiu tautologišku apibūdinimu negalima pasitenkinti. Žodis “poreikis” labiau asocijuojasi su būtinumu, o “interesas” – su nauda. Taigi, lingvistiškai aiškinant, žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik esant visuomenės poreikiams – būtinumui, o ne esant visuomenės interesui, ta prasme, kad yra siekiama kažkokios naudos visuomenei. Nors tam tikrais atvejais skirtumą gali būti sunku išvelgti, tačiau jis egzistuoja. Būtinumas visada yra objektyvesnė, griežtesnė kategorija, lemiamą neišvengiamumo, o naudingumas, visada yra sąlygojamas subjektyvumo ir vedantis į pragmatiškumą.

Žodžių “naudingas visuomenei” reikšmė yra tokia pat neapibrėžta, kaip “bendroji gerovė” ir “viešas interesas”. Juk tai kas yra naudinga vienai asmenų grupei gali būti visiškai arba ne taip naudinga kitai asmenų grupei. Juo labiau, kad sprendimai dėl žmogaus teisių ribojimo vardan naudingumo yra priimami pakankamai siauros asmenų grupės, kuri yra nepajėgi aprėpti visų tokių sprendimų pasekmių. Kai grupė žmonių riboja kitų žmonių teises dėl pragmatiškų, nors ir “visiems naudingų” sumetimų, tai yra tiesus kelias į tų “visų” kartu ir kiekvieno atskirai laisvės praradimą.

Tenka konstatuoti, kad ribojant žmogaus teises ir laisves būtinumo reikalavimo ne visada yra laikomasi, o ir pats Konstitucinis Teismas nukrypo nuo šio principo. 2001 m. spalio 2 d. nutarime teigiama, kad “asmens teisės įstatymais gali būti apribotos tik tiek, kiek yra

⁹⁷ Cit. op. 58.

⁹⁸ Ibid.

būtina viešiesiems interesams ginti, tarp pasirinktų priemonių ir siekiamo teisėto ir visuotinai svarbaus tikslo privalo būti protingas santykis. Šiam tikslui pasiekti gali būti nustatytos tokios priemonės, kurios būtų pakankamos ir ribotų asmens teises ne daugiau negu yra būtina"⁹⁹. Taigi būtinojo reikalingumo demokratinėje visuomenėje sąlygą pakeitė visuotinai svarbus tikslas, kuris kaip ir pats viešasis interesas neturi aiškios prasmės ir lengvai gali būti interpretuotas, kaip bet koks tariamai visuotinai naudingas tikslas.

Tokia viešojo intereso samprata verčia mąstyti apie tam tikrą žmogaus teisių ir laisvių apsaugos deklaratyvumą¹⁰⁰. Juk ir įstatymų nustatyta tvarka priimtas sprendimas riboti žmogaus teises ir laisves siekiant kažkokių "visiems svarbių" tikslų, gali sužlugdyti daugybę individualių tikslų, kurių visumos niekas negali aprėpti. Siekiama bendroji gerovė tampa tik tam tikrų grupių gerove, kuri galiausiai veda į vis didesnę atskirų individų laisvės praradimą. Žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik išimtiniais, neišvengiamais atvejais. Nes laisvė gali būti išsaugota tik laikantis principų ir yra naikinama, jeigu vadovaujamosi pragmatizmu¹⁰¹.

⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2001, Nr. 85-2977).

¹⁰⁰ Cit. op. 53, p. 16.

¹⁰¹ Cit. op. 67, p. 92.

III. Privačios nuosavybės ir viešojo intereso santykis

1. Asmens teisės į nuosavybę užtikrinimas ir viešasis interesas

Pačia bendriausia prasme viešasis interesas pasireiškia kaip bendrosios visuomenės gerovės siekimas. Siekiant bendrosios gerovės, kurios dėka individams būtų užtikrinama galimybė siekti savo tikslų, yra būtina stabili ir saugi visuomeninė santvarka. Tam užtikrinti visuomenė yra susiorganizavusi į valstybę, kurios pagrindinis tikslas yra išlaikyti stabilius visuomeninius santykius tarp individų. Tam yra skirta visa teisės sistema ir valstybės prievartos priemonės.

Laikoma, kad viešasis interesas atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybės. Žmogaus teisės yra didžiausia teisinė vertybė kiekvienam asmeniui, kuri turi būti užtikrinta. Kadangi teisė į nuosavybę yra įtvirtinta Konstitucijoje kaip prigimtinė žmogaus teisė, viešasis interesas reikalauja, kad šita teisė būtų saugoma ir ginama. Kaip buvo minėta, nuosavybės teisių aiškumas, jų apsaugos užtikrinimas valstybės prievarta ir galimybė laisvai jas perleisti yra svarbiausios visuomenės gerovės kūrimo ir jos užtikrinimo prielaidos. Viešasis interesas neabejotinai reikalauja, kad asmenims būtų užtikrinama tiek bendra teisė į nuosavybę, tiek ir visos savininko teisės.

Reikia pasakyti, kad žmogaus teisės į nuosavybę Lietuvoje yra iš esmės gerbiama. Vienas geriausių to pasireiškimo pavyzdžių yra Sovietų Sąjungos nacionalizuoto Lietuvos gyventojų nekilnojamojo turto nuosavybės teisių atstatymas. Sovietų Sąjungos įvykdyta nacionalizacija pažeidė asmenų nuosavybės teisę, paneigdamą teisę asmeniui savo nuožiūra valdyti, naudoti jam priklausančią turtą ir juo disponuoti. Dar daugiau, buvo paminta žmogaus prigimtinė teisė į privačią nuosavybę. Tai pasireiškė ne tik daiktų ir kito turto, priklausančių privačios nuosavybės teise atėmimu be jokios kompensacijos, bet ir praktiškai panaikinta teise įgyti ir turėti privačią nuosavybę. Nuosavybės teisių atstatymo procesas svarbus tuo, kad atstatoma buvusi nuosavybės teisė į objektą (čia daug reikšmės turi ir paveldėjimo teisės, nes didelė dalis nuosavybės teisių buvo atstatyta į jau mirusių asmenų turtą). Tačiau dar svarbiau, kad šiuo procesu patvirtinama ir bendra žmogaus teisė į privačią nuosavybę.

Žinoma, nuosavybės teisių atstatymo procesas yra iš ties sudėtingas, kuriame persipina asmenų norinčių atgauti jiems turėjusį priklausyti turtą ir naujųjų to turto valdytojų ir naudotojų, siekiančių įsigyti jį privačios nuosavybės teise, interesai. Akivaizdu, kad toks istorinių aplinkybių nulemtas privačios nuosavybės praradimas negali būti visiškai atstatytas, todėl tam tikri nukrypimai nuo besąlygiško buvusių savininkų teisių gynimo gali būti pateisinami.

Dažnai teisę į nuosavybę yra norima apriboti dėl viešojo intereso – vienas viešasis interesas susiduria su kitais. Tačiau, kaip minėta, tai turi būti daroma ne tik teisėtai, bet ir tik tada ir tik tiek, kiek yra būtina reikalinga. Kartais mėginama nustatyti tokius apribojimus, kurie ne tik nėra būtina reikalingi, bet nėra nei protingi, nei proporcingi. Pavyzdžiui, žmogaus teisė į nuosavybę buvo apginta Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarime, kuriame buvo konstatuota, kad valdininkai, nepaisant jų funkcijos užtikrinti viešą interesą, gali būti personalinių įmonių savininkais, tikrųjų ūkinių bendrijų nariais ir įgyti nuosavybės teise daugiau nei 10 procentų vienos įmonės akcijų¹⁰². Taip pat 2002 m. kovo 14 d. nutarime konstatuota, kad fiziniams asmenims, neturintiems aukštojo farmacinio išsilavinimo, draudimas būti vaistinių savininkais, prieštarauja Konstitucijai. Teisė į nuosavybę buvo pripažinta neproporcingai apribota dėl viešojo intereso užtikrinti žmonių sveikatą¹⁰³.

Teisė į privačią nuosavybę – visuotinai pripažįstama vertybė, todėl jos užtikrinimo reikalauja ir viešasis interesas. Vykstantis nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymas byloja, kad žmogaus teisė į nuosavybę yra iš principo pripažįstama ir gerbiama. Kai kurie Konstitucinio Teismo išaiškinimai leidžia manyti, kad žmogaus teisė į nuosavybę negali būti ribojama dėl viešojo intereso nesant rimtai būtinybei, o jeigu ir ribojama, tai turi būti daroma proporcingai.

¹⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 40-977).

¹⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 28-1003).

2. Nuosavybės teisių ribojimas dėl viešojo intereso

Vakarų pasaulyje žmogaus teisė į nuosavybę pripažįstama prigimtine. Konstitucijoje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas, o nuosavybės apsaugai ir gynimui sukurta ištisa civilinės, administracinės ir baudžiamosios teisės normų sistema. Vis dėlto savininko teisės nelaikomos absoliučiomis. Privati nuosavybė yra apribojama daugybe valstybės nustatytų teisės normų. Taikliai išsireiškė T. Andersonas, kad valstybės prievartinė galia – kaip dviašmenis kalavijas. Ta pati prievartinė galia, kuri saugo privačią nuosavybę, gali būti naudojama tos nuosavybės paėmimui, ypač kai tai daroma viešojo saugumo ir gerovės vardan¹⁰⁴.

Konstitucijos 23 straipsnyje nustatyta, kad:

1. Nuosavybė neliečiama.
2. Nuosavybės teises saugo įstatymai.
3. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama.¹⁰⁵

Konstitucinis Teismas 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime nurodė, kad: “Nuosavybės neliečiamumas reiškia savininko, kaip subjektinių teisių į turtą turėtojo, teisę reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo teisių, taip pat valstybės pareigą ginti ir saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsėjimosi į ją”¹⁰⁶. Manytina, kad toks aiškinimas yra per siauras. Teisė į nuosavybę Konstitucijoje yra pripažįstama prigimtine, taigi valstybė turi ne tik pareigą ginti ir saugoti nuosavybę, bet ir pareigą pati nepažeisti nuosavybės neliečiamumo principo. Tačiau Konstitucinis Teismas tame pačiame nutarime pasakė, kad: “nuosavybės teisių gynimas teisinėmis priemonėmis suponuoja ir atitinkamas tokio gynimo ribas, nes teisė visais visuomeninių santykių reguliavimo atvejais turi apibrėžtas galiojimo ribas”¹⁰⁷. Konstitucinis Teismas taip pat nurodė tris sąlygas, kurioms esant nuosavybės teisės, tai yra savininko teisės valdyti turtą, juo naudotis ir disponuoti, gali būti ribojamos įstatymų nustatyta tvarka:

- 1) dėl turimo turto pobūdžio (ginklai, narkotinės priemonės ir kt.), arba
- 2) dėl savininko padarytų veiksmų, arba

¹⁰⁴ Cit. op. 42, p. 59-60.

¹⁰⁵ Cit. op. 2.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1993, Nr. 70-1320).

¹⁰⁷ Ibid.

3) dėl visuomenei būtino intereso (ekologinės problemos ir kt.)¹⁰⁸.

Manytina, kad visi trys paminėti būdai yra susiję su visuomenės interesais, o atskirai išskirtą ribojimo sąlygą “dėl visuotinai būtino intereso” galima suprasti kaip visuomenės poreikius, numatytus Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalyje¹⁰⁹.

Vis tik reikia pastebėti, kad tai nėra visi galimi privačios nuosavybės teisių ribojimo dėl viešojo intereso būdai. Daugelyje teisės šakų normose įtvirtintus nuosavybės teises apribojimus galima sieti su viešuoju interesu. Pavyzdžiui, šeimos teisėje yra reikalavimas gauti teismo leidimą disponavimui vienintele šeimos gyvenamąja patalpa, kai joje gyvena nepilnametis vaikas. Darbo teisėje yra taikomas valstybės nustatytas minimalus darbo užmokestis. Saugant visuomenės interesus yra įvairiai ribojama ūkinės veiklos laisvė ir t.t.

Visų nuosavybės teisės apribojimų dėl viešojo intereso neįmanoma išanalizuoti, o ir nėra reikalo tą daryti. Pasirinkta išanalizuoti Konstitucinio Teismo jurisprudenciją siejant su aktualiais, visuomenėje daug diskusijų sukėlusiais nuosavybės ribojimo atvejais. Taigi nuosavybės teisių apribojimai dėl viešojo intereso ir jų pagrindumas bus nagrinėjami remiantis Konstitucinio Teismo išskirtomis sąlygomis, mėginant išsiaiškinti jų turinį ir atskleisti galimus jų tarpusavio ryšius.

A. Nuosavybės teisių ribojimas dėl turto pobūdžio

Į nuosavybės teisių į tam tikrus objektus ribojimą dėl jų pobūdžio galima žiūrėti iš kelių pusių. Pirma, galima vertinti pagal apribojimų dydį: kai kurie daiktai gali būti visiškai išimti iš civilinės apyvartos, pavyzdžiui, narkotinės medžiagos, kai kuriems daiktų nuosavybės teisėms gali būti nustatyti didesni ar mažesni apribojimai, kitiems – apribojimų praktiškai nenustatoma, arba jie yra nežymūs ar kyla iš bendrų teisės normų ir principų.

Į nuosavybės apribojimą dėl turto pobūdžio galima žiūrėti ir iš visuomenės interesų pusės. Tokį išskyrimą galima grįsti apribojimų pagrįstumo objektyvumo ir subjektyvumo laipsniu. Tai reiškia, kad vienu atveju nuosavybės teisės yra ribojamos dėl visuomenės intereso, kuris pasireiškia poreikiu išlaikyti visuomeninės tvarkos stabilumą, užtikrinant

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Cit. op. 70.

individams galimybes siekti savo tikslų. Kitu atveju nuosavybės teisės yra ribojamos dėl visuomenės intereso, kuriuo siekiama sukurti tam tikrą visuomenės tvarką, manant, kad individams dėl to bus geriau arba tikint visuomenės kaip gyvo organizmo iliuzija. Tolimesnė analizė remsis pastaruoju požiūriu, įvertinant viešojo intereso objektyvumą ir subjektyvumą bei iš to kylančias pasekmes.

Pasaulyje egzistuoja begalė įvairiausių daiktų ir kito turto, kurie turi įvairiausių savybių. Jos gali būti reikšmingos ne tik daikto savininkui, bet ir visuomenei. Kai kurie daiktai dėl savo prigimties yra tiesiogiai pavojingi žmogaus gyvybei ir sveikatai, pavyzdžiui ginklai, šaudmenys, sprogmenys, įvairios nuodingos ir radioaktyvios medžiagos. Tačiau pakenkti žmogaus sveikatai ar atimti jo gyvybę galima daugybe materialių pasaulio dalykų. Kadangi visų daiktų, kurie galėtų kelti pavojų žmonėms yra nesuskaičiuojamai daug, nustatyti apribojimus jų įgijimui, valdymui naudojimui ar disponavimui jais neįmanoma nepažeidžiant žmogaus teisės į nuosavybę. Taigi valstybei būtina vadovautis tam tikrais kriterijais, dėl kurių galima riboti nuosavybės teises.

Vienas iš tokių kriterijų – tai daikto paskirtis. Galima išskirti tokius daiktus, kurių paskirtis yra žaloti žmogų, sukelti pavojų jo sveikatai ir gyvybei. Tai įvairūs ginklai ir šaudmenys, kurių įgijimas, naudojimas ir disponavimas dėl jų paskirties gali būti ribojamas. Konstitucinis Teismas yra nurodęs: „Pagal Konstituciją valstybės valdžios ir valdymo institucijos turi pareigą užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką, saugoti asmenį nuo kėsinosi į jo gyvybę bei sveikatą, ginti žmogaus teises ir laisves. Pabrėžtina, kad ginklai bei šaudmenys gali kelti pavojų viešajai tvarkai ir visuomenės saugumui, žmonių gyvybei ar sveikatai, todėl įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į būtinumą užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką, ginti žmogaus teises ir laisves, turi įgaliojimus nustatyti ginklų ir šaudmenų patekimo į civilinę apyvartą, jų laikymo, naudojimo, leidimų įsigyti ginklų išdavimo sąlygas ir tvarką”¹¹⁰. Žinoma, ne visi ginklai yra vienodai pavojingi, ir nuo to turi priklausyti nustatomi apribojimai.

Kai kurie daiktai, net ir neskirti sužaloti žmones, yra ypač pavojingi žmonių gyvybei ir sveikatai. Tokiais daiktais laikomi sprogmenys, nuodingosios, radioaktyviosios medžiagos ir pan.. Jų savybės, lemia tai, kad asmuo turi ribotą daikto kontrolę kitų asmenų atžvilgiu, ir gali sukelti žalos kitiems asmenims to net nesiekdamas. Žinoma,

¹¹⁰ Cit. op. 75.

piktavališkai naudojant tokius daiktus, pavyzdžiui, terorizmo aktu, galima sukelti didžiulę žalą visuomenei. Taigi tokių daiktų ribojimą taip pat reikia laikyti pagrįstu.

Reikia pastebėti, kad nuosavybės teisių į tokius daiktus ir medžiagas ribojimas pakankamai nežymiai skiriasi įvairiose demokratinėse valstybėse, kurių santvarka grindžiama teisės viešpatavimu ir privačia nuosavybe. Tai galima paaiškinti, kad visuomenė turi interesą, kad tokie apribojimai būtų dėl jų objektyvaus reikalingumo. Visuotinės gerovės yra siekiama mėginant užtikrinti stabilią visuomeninę tvarką, kuri suteikia geresnes galimybes individams siekti savo tikslų, mažiau dėmesio skiriant savo saugumui, kurį užtikrinti ir yra svarbiausias valstybės tikslas.

Toliau galima išskirti tokius daiktus, kurie dėl savo savybių turi įtakos juos naudojančio žmogaus gyvybei ar sveikatai. Tokių daiktų, aišku, yra begalė, todėl būtina patikslinti – daiktų, kurie, kaip pastebėta, turi ar gali turėti neigiamos įtakos žmogaus sveikatai ar gyvybei. Prie tokių daiktų dažniausiai priskiriamos narkotinės medžiagos, alkoholio ir tabako gaminiai, vaistai ir kitos cheminės medžiagos. Tokių daiktų ribojimas labiau krypsta į subjektyvumą, tad ir apribojimai skiriasi įvairiose valstybėse, pavyzdžiui alkoholio gaminiai kai kuriose šalyse parduodami asmenims nuo aštuoniolikos metų, kitose – nuo dvidešimt vienerių metų.

Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad: “Alkoholio produktai yra priskiriami specialiems gaminiams, kurių gamybai, importui, prekybai ar kitokiam realizavimui yra reikalingas ypatingas valstybinio reguliavimo režimas. Tai yra susiję ir su tuo, kad dėl nekontroliuojamo ar nepakankamai kontroliuojamo alkoholio produktų pardavimo gyventojams vis daugėja socialinės patologijos reiškinių (nužudymų ir kūno sužalojimų buityje, savižudybių, apsinuodijimo ir mirties nuo alkoholio vartojimo atvejų ir t.t.)”¹¹¹. Taigi Konstitucinis Teismas akcentuoja tokių produktų įtaką ne tik juos vartojančiam asmeniui, bet ir visuomenei, kaip pagrindą riboti nuosavybės teises.

Iš vienos pusės, kai kurių medžiagų vartojimas kelia pavojų žmonių sveikatai ir gyvybei, tačiau labai didelis klausimas, kiek tai yra valstybės ir ją atstovaujančių valdžios institucijų rūpestis. Reikia prisiminti, kad apribojimus nustatančius sprendimus priima ne visažinė visada teisi būtybė, o žmonės dirbantys tose institucijose, kurie gali ne tik kad

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1998, Nr. 63-1827).

gali klysti, bet ir objektyviai nežino visų asmenų norų ir interesų. Žmogaus priklauso tik sau, todėl aišku, kad valdžios institucijos negali nurodyti žmogui, kuo jis neturi sirgti ir nuo ko neturi mirti. Žinoma, čia galima išvelgti ir praktišką požiūrį: už žmonių gydymą mokanti valstybė, suinteresuota, kad sergančiųjų būtų kuo mažiau.

Iš kitos pusės, tai, kad kai kurių medžiagų vartojimas netiesiogiai kelia pavojų visuomenės gerovei, nuneigti negalima. Žmogaus sugebėjimas pastebėti tam tikras tendencijas, kad dėl tam tikrų medžiagų vartojimo yra pažeidžiamas visuomeninės tvarkos stabilumas tuo pačiu ribojantis daugelio individų laisvės galimybes, yra labai svarbus tolimesniam žmonijos išlikimui. Tačiau tokie apribojimai, nors ir paremti tyrimų duomenimis, labai dažnai krypta į subjektyvumą. Visuomenės gerovės pradedama siekti valdžios institucijoms sprendžiant už individus, kas jiems yra geriau. To pasekmė – apribotos nuosavybės teisės dėl tariamai viešojo intereso, kuriuo siekiama visuotinės gerovės. Tokie apribojimai dažniausiai sukelia didelį atgarsį visuomenėje, kurioje natūraliai atsiranda ir apribojimų priešininkų ir šalininkų. Tai liudija ir visai neseni Lietuvos pavyzdžiai dėl alkoholio reklamos apribojimo ar draudimo rūkyti tam tikrose vietose (pastarasis susijęs ir su tam tikrų patalpų savininkų teisių apribojimu).

Grįžtant prie viešojo intereso sąlygojamo nuosavybės teisių apribojimo tam tikrų daiktų atžvilgiu, reikia pastebėti, kad nuosavybės teisės į kai kuriuos objektus dažnai yra ribojamos dėl jų tariamai ypatingos reikšmės visuomenei. Vienas iš tokių objektų pavyzdžių – kultūros vertybės. Civilinio kodekso 4.66 straipsnio pirmojoje dalyje yra numatyta galimybė atlygintinai paimti savininko netinkamai laikomus daiktus, turinčius visuomenei didelę istorinę, meninę ar kitokią vertę¹¹². O štai Konstitucinis Teismas yra pasisakęs, kad “Kultūros vertybė yra ir nuosavybės teisės objektas, ir kartu – visuomeninė vertybė. Akivaizdu, jog reikalinga tam tikra apsauga, rūpinimasis, kad kultūros vertybė kuo ilgiau išliktų ir tenkintų visuomenės poreikius. Taigi tai yra ypatingas nuosavybės objektas, kuriam būtinas ir savitas teisinis reguliavimas. Toks teisinis reguliavimas gali sukelti privataus ir viešojo intereso teisinio suderinamumo problemas.”¹¹³

Šiuo atveju labai išryškėja daikto subjektyvios daikto vertinimo problema. Kiekvienas individas daiktą vertina skirtingai, dėl to labai sunku nustatyti, kas yra kultūros vertybė, o kas ne. Konstitucinis Teismas konstatuoja galimą interesų konfliktą ne be reikalo. Jis yra

¹¹² Cit. op. 1.

¹¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1999, Nr. 26-740).

užprogramuotas šių apribojimų subjektyvume. Nėra aišku, koks turi būti objektas, kad jis turėtų kultūrinės vertės. Tokios sąlygos, kaip “didelė istorinė ar meninė vertė” savo reikšme yra panašios į sąvokos “labai gražus” reikšmę. Vienas žmogus vertina senus daiktus kaip antikvarinius, kitas juos išmeta, kaip nereikalingas senienas. Vienas žmogus mėgsta dailės kūrinius, kitas – ne. Šioje vietoje tikslinga pasiremti jau minėtu H. Hoppe argumentu, kad nė vienas asmuo negali sužinoti visų kitų asmenų vertinimų dėl daikto ir su jais susitarti dėl daikto naudojimo. Todėl nuosavybės teisės negali būti apribotos remiantis vien subjektyviu daikto vertinimu. Praktikoje tai pasireiškia nuolatiniais nesutarimais dėl to, kad neaišku kiek senas ir kiek “meniškas” turi būti daiktas, kad būtų laikomas kultūrine vertybe. Puikus to pavyzdys – Vilniaus koncertų ir sporto rūmų pastatas, dėl kurio nesutariama, ar tai kultūrinė vertybė ar tik tarybinės architektūros atgyvena.

Pažymėtina, kad nekilnojamojo turto, o ypač žemės, savininkų teisės valdyti, naudoti šį turtą ir juo disponuoti yra gausiai ribojamos dėl savo “ypatingos” reikšmės visuomenei ir valstybei. Konstitucinis Teismas 1996 m. rugsėjo 25 d. nutarime pažymėjo: Iš Konstitucijos 47 ir 54 straipsnių matyti, kad žemė vertinama kaip visuotinė vertybė, kurios pagrindinė socialinė funkcija – tarnauti tautos gerovei. Todėl ypač svarbu, kad ši vertybė būtų racionaliai ir efektyviai naudojama. Tai pagrindžia objektyvią būtinybę ir kartu pareigą valstybei nuosavybės į žemę santykius taip reguliuoti, kad būtų suderinti visų žemės teisinių santykių subjektų interesai ir užtikrinta pagrindinė žemės funkcija”¹¹⁴.

Toks Konstitucinio Teismo išaiškinimas yra labai abejotinas. Žemė yra vertintina kaip visuotinė vertybė nebent ta prasme, kad ji yra labai vertinga, o jos kiekis nekinta, taigi būti žemės savininku yra ekonomiškai naudinga. Nei iš 47 Konstitucijos straipsnio, neskaitant apribojimo parduoti žemę užsieniečiams, nematyti, kad žemės pagrindinė socialinė funkcija būtų tarnauti tautos gerovei. Konstitucijos 54 straipsnyje nustatytas draudimas niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, daryti radiacinį poveikį aplinkai bei skurdinti augaliją ir gyvūniją¹¹⁵. Taigi matyti, kad tokia žemės apsauga įtvirtinta visos natūralios gamtinės aplinkos apsaugos kontekste, o ne dėl jos ypatingos socialinės reikšmės.

Žemės pagrindinė funkcija yra tarnauti jos savininko gerovei, o žemės savininku yra ne tauta, bet tie asmenys, kuriems ji priklauso nuosavybės teise. Pastebėtina, kad netgi

¹¹⁴ Cit. op. 90.

¹¹⁵ Cit. op. 2.

valstybinės žemės savininku turėtų būti laikoma ne tauta, o valstybės piliečiai. Žinoma, žemė yra ypatingos reikšmės turtas, kuris tarnauja visos žmonijos gerovei suteikdamas maistą, būstą, naudingus išteklius ir visą kitą, tačiau pirmiausia ji tarnauja jos savininkui, kuris iš principo vienintelis turi teisę spręsti, ką ir kaip su ja daryti.

Toks Konstitucinio Teismo formuojamas žemės nuosavybės supratimas praktikoje pasireiškia daugiausia teritorijų planavimo procesuose. Valstybė administraciniais būdais verčia žemės savininkus naudoti žemę pagal nustatomą žemės paskirtį, nors žemės paskirtis turėtų būti nustatoma atvirkščiai – pagal būdą, kuriuo žemė yra naudojama. Tokie apribojimai iškreipia žemės rinką ir dažnai nepagrįstai apsunkina žemės savininkų galimybes naudotis jiems priklausančiu turtu.

Apibendrinant, galima pasakyti, kad nuosavybės teisės apribojimai dėl viešojo intereso turėtų būti taikomi tik kai kurių rūšių daiktams. Tik objektyviai būtini apribojimai pasiekia savo tikslą – užtikrina visuomenės stabilumą ir gerovę bei leidžia individams siekti savo tikslų. Subjektyvūs nuosavybės teisės apribojimai susilaukia prieštaringų visuomenės vertinimų ir prisideda tik prie kai kurių asmenų grupių gerovės ar netgi nesukuria jokio bendro gėrio apskritai.

B. Nuosavybės teisių ribojimas dėl savininko padarytų veiksmų

Nuosavybės teisės į daiktus gali būti apribojamos ir dėl savininko padarytų veiksmų (taip pat ir neveikimo), kuriais pažeidžiami teisės aktų reikalavimai, sutarčių nuostatos ar bendrojo pobūdžio pareiga elgtis rūpestingai. Savininko teisių apribojimai gali pasireikšti tiek civiliniuose, tiek administraciniuose, tiek ir baudžiamuosiuose teisiniuose santykiuose, tačiau jis gali būti nulemtas ne privačių, o viešojo intereso.

Civilinėje teisėje nuosavybės teisės dėl asmens veiksmų paprastai gali būti ribojamos dėl iškilusios sutartinės ir deliktinės atsakomybės. Tačiau būtina pabrėžti, kad civiliniai teisiniai santykiai susiklosto tarp konkrečių asmenų ir nuosavybės teisės apribojimai yra paremti privačiais jų interesais. Netgi kuomet kai viena iš prievolinių santykių šalių yra valstybės ar savivaldybės institucija, kuri dėl savo viešo pobūdžio negali turėti privačių interesų, turėtų būti laikoma, kad ji turi tik savo interesą, o ne veikia visuomenės labui. Priešingu atveju, būtų pažeistas šalių lygiateisiškumo principas – viešas subjektas turėtų

nepagrįstą pranašumą prieš privatų, nes nevykdydamas savo prievolių arba mėgindamas išsireikalauti patirtus nuostolius, galėtų remtis viešuoju interesu.

Būtina atkreipti dėmesį į civilinėje, kaip privatinėje, teisėje numatytą "išimtį" dėl savininko teisių ribojimo. Civilinio kodekso 4.103 straipsnyje yra nustatyta galimybė apriboti privačių asmenų nuosavybės teisę į statinį ar jo dalį, pastatytą ar statomą savavališkai arba ne savavališkai, bet pažeidžiant statinio projekto sprendinius ar teisės aktų reikalavimus. Pažymėtina, kad teismui suteikiama diskrecija tik arba įpareigoti savininką reikiamai pertvarkyti statinį, arba jį nugriauti.¹¹⁶ Pažymėtina, kad 2006 m. spalio 17 d. Civilinio kodekso 4.103 straipsnio pakeitimo įstatymu buvo panaikinta galimybė teismui įpareigoti savininką susitvarkyti trūkstamus dokumentus¹¹⁷. Taip buvo įtvirtinama galimybė ginti viešąjį interesą nuo dažnų nelegalių statybų saugomose teritorijose, kur statyba arba griežtai ribojama, arba iš vis draudžiama.

Pastebėtina, kad tokia sankcija, kaip statinio nugriovimas turėtų būti taikoma tik išimtiniais atvejais, kuomet statinys pastatomas itin grubiai pažeidžiant teisės aktus ir dėl to objektyviai kelia grėsmę kitų asmenų sveikatai ar gyvybei arba kuomet statinys statomas ar pastatytas neturint teisėto leidimo statybai ir jo neįmanoma gauti, nes toje teritorijoje statyba yra draudžiama. Teismai šią normą turėtų taikyti ypač atsargiai ir remtis protingumo bei proporcingumo principais, nes priešingu atveju gali būti pažeidžiamos asmens nuosavybės teisės. Pavyzdžiui, jeigu asmuo pasistatytų namą pagal kaimyno namo projektą, jo nepatvirtinęs, remiantis vien šia priežastimi sunaikinti asmens turtą yra neabejotinas savininko teisių pažeidimas. Pastebėtina ir tai, kad toks reguliavimas yra administracinio pobūdžio, todėl šiam straipsniui apskritai ne vieta Civiliniame kodekse.

Administraciniuose teisiniuose santykiuose nuosavybės teisių apribojimai nustatomi už asmens padarytus administracinius teisės pažeidimus. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekse (toliau – Administracinių teisės pažeidimų kodeksas) yra nustatytos dvi sankcijų rūšys, susijusios su nuosavybės teisių apribojimu: bauda ir daikto, kuris buvo administracinio teisės pažeidimo padarymo įrankis arba tiesioginis objektas, ir pajamų, kurios buvo gautos administracinio teisės pažeidimo

¹¹⁶ Cit. op. 1.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 116-4403).

padarymu, konfiskavimas (toliau – daikto arba turto konfiskavimas)¹¹⁸. Baudžiamuosiuose teisiniuose santykiuose nuosavybės teisės ribojamos dėl asmens padarytų nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nustatytos tokios sankcijos apribojančios nuosavybės teises už uždraustų veiku padarymą: kaip bausmė – bauda, kaip baudžiamojo poveikio priemonės: turtinės žalos atlyginimas ir pašalinimas, įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą ir turto konfiskavimas¹¹⁹.

Visuomenėje didelį atgarsį sukėlė Administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimai, kuriuose buvo įtvirtinta galimybė konfiskuoti transporto priemonę, kaip sankcija už padarytą teisės pažeidimą¹²⁰. Tai lėmė vis didėjantis neblaivių vairuotojų padaromas žmonių sužalojimo skaičius ir remiantis viešuoju interesu buvo imtasi tokių priemonių. Vis dėlto tai yra labai griežtas nuosavybės teisių apribojimas, taigi būtina pasiaiškinti jo pagrįstumą. Pažymėtina, kad turto konfiskavimo ir savininko teisių santykis buvo analizuotas ir Konstitucinio Teismo. Taigi toliau bus nagrinėjamas turto konfiskavimas kaip nuosavybės teisės apribojimo pagrįstumas administraciniuose teisiniuose santykiuose bei jo santykis su pinigine bauda ir sprendžiama trečiajam asmeniui priklausančio turto konfiskavimo problema.

Administracinių teisės pažeidimų kodekse numatytos turtinės sankcijos, bauda ir turto konfiskavimas turi ne tik panašumų, bet ir reikšmingų skirtumų. Pirmiausia reikia pastebėti, kad šiomis sankcijomis iš esmės yra ne ribojama nuosavybės teisė, bet iš padariusio teisės pažeidimą asmens paimami pinigai ar konkretus daiktas. Taigi tiksliau yra kalbėti ne apie nuosavybės teisių apribojimą, o jų nutraukimą, kaip turto paėmimo pasekmę.

Bauda yra pinigine sankcija. Skiriant baudą, atimama asmens nuosavybės teisė į tam tikrą pinigų sumą. Pinigai būdami visuotine mainų priemone, yra pats likvidžiausias turtas, tad tai yra ir efektyviausia materialinė sankcija. Be to, pinigai yra rūšies požymiais apibūdinti daiktai, todėl pinigine bauda yra universali sankcija, kurią galima pritaikyti bet kuriam

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1).

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741).

¹²⁰ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 21, 26, 27, 30¹, 32, 123, 124, 124¹, 124², 125, 126, 127, 128, 129, 130, 130², 131, 134, 187, 224, 225, 259¹, 269, 281, 312, 313, 314, 315, 320, 326, 330 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei 124³ straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas (Valstybės žinios, 2007, Nr. 138-5641).

asmeniui. Baudos, kaip sankcijos už teisės normų pažeidimus, taikymas yra įprastas daugumoje valstybių, bei laikomas nepažeidžiančiu savininko teisių. Žinoma, bauda turi būti protingo dydžio ir proporcinga padarytam pažeidimui.

Turto konfiskavimu paimamas konkretus asmens daiktas ar kitas turtas, kuris yra administracinės teisės pažeidimo arba nusikaltimo padarymo objektas, įrankis ar dėl to gautas turtas. Turto konfiskavimu laikomas priverstinis neatlygintinas daikto ar pajamų pavertimas valstybės nuosavybe¹²¹. Konstitucinis Teismas dar 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime išaiškino, kad turto konfiskavimo taikymas, kaip sankcija už padarytą nusikaltimą, yra galimas ir neprieštarauja nuosavybės neliečiamumo principui¹²². Nors Konstitucinis Teismas pasisakė dėl baudžiamųjų teisinių santykių, manytina, kad tai analogiškai gali būti taikoma ir administraciniuose teisiniuose santykiuose.

Reikia sutikti, kad toks turtas gali būti konfiskuojamas kaip sankcija dėl teisės pažeidimo, tačiau konfiskavimas negali būti nulemtas vien to. Neskaitant dėl teisės pažeidimo gautų pajamų, konfiskavimas reiškia konkretaus nuosavybės teisės objekto neatlygintiną paėmimą. Pažymėtina, kad ne bet koks daiktas gali būti konfiskuojamas – būtinos ir tam tikros to daikto savybės.

Kuomet daiktas konfiskuojamas kaip teisės pažeidimo padarymo objektas, jis turi būti draudžiamas civilinėje apyvartoje. Priešingu atveju toks objektas turės savininką iš kurio jis negali būti paimamas dėl kito asmens teisės pažeidimo padarymo tam objektui. Absurdiška būtų, jeigu būtų konfiskuojamas vieno asmens pavogtas arba sugadintas daiktas, priklausantis kitam nuosavybės teise. Taigi iš principo daikto konfiskavimą lemia ne pats pažeidimas, o pats daikto pobūdis.

Kalbant apie teisės pažeidimo padarymo įrankį, taip pat negalimas bet kokio daikto, kuriuo buvo padarytas teisės pažeidimas, konfiskavimas. Reikia suvokti, kad daiktas nėra niekaip kaltas dėl padaryto teisės pažeidimo – pažeidimą padaro žmogus, nors ir naudodamasis tuo daiktu. Taigi daikto konfiskavimas atrodo, kaip daikto, o ne asmens kaltinimas dėl padaryto pažeidimo. Dėl šios priežasties vietoje turto konfiskavimo dažnu atveju turėtų būti taikoma pinigine bauda, kaip universalesnė ir efektyvesnė sankcija.

¹²¹ Cit. op.117, 26 str.

¹²² Cit. op. 106.

Daikto, kaip teisės pažeidimo įrankio konfiskavimas, taip pat turi būti pagrįstas jo savybėmis. Daiktas turi būti specialiai pritaikytas pažeidimui daryti, tad jo konfiskavimas neatsiejamas nuo nuosavybės teisės ribojimo dėl paties daikto pobūdžio. Skirtumas akivaizdus baudžiamuosiuose teisiniuose santykiuose: atėmus asmeniui gyvybę, vienu atveju konfiskuojamas daiktas specialiai pritaikytas žaloti žmogų – ginklas, o kitu atveju visiškai kitos paskirties daiktas, pavyzdžiui, plyta, kėdė ar automobilis. Jeigu žmogaus gyvybę atimama tam visiškai neskirtu daiktu, pavyzdžiui, kėde, jo konfiskavimas yra absurdiškas. Toks daiktas yra kitos paskirties ir savaime niekam pavojaus nekeltų, todėl būtina atitinkamai bausti asmenį, o ne konfiskuoti niekuo dėtą daiktą.

Turto konfiskavimo problema ypač pasireiškia, kuomet konfiskuojamas asmeniui privačios nuosavybės teise priklausantis turtas dėl kito asmens padaryto teisės pažeidimo. Nors Administracinių teisės pažeidimų kodekse nustatyta bendra taisyklė, kad konfiskuojamas gali būti tik turtas, pažeidėjui priklausantis nuosavybės teise, vis dėlto pateikiamas gausus sąrašas šios taisyklės išimčių, kuomet konfiskuojamo daikto savininkas nesvarbus. Kadangi teisės pažeidimų, dėl kurių padarymo turto konfiskavimo sankcija yra bent kažkiek logiška, nėra daug, išimčių gausa praktiškai daro kitam asmeniui priklausančio turto konfiskavimą bendra taisykle.

Kaip minėta, priimti Administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimai, kuriais buvo įteisinta galimybė konfiskuoti kitam asmeniui priklausančią transporto priemonę, sukėlė daug diskusijų visuomenėje. Buvo įtvirtinta ir “išimtis”, kad konfiskuojama gali būti ir ne teisės pažeidėjo, o kitam asmeniui nuosavybės teise priklausanti transporto priemonė. Konstitucinis Teismas dar 1997 m. balandžio 8 d. nutarime pasisakė dėl galimybės konfiskuoti kitam asmeniui nuosavybės teise priklausantį transporto priemonę¹²³. Buvo norima išsiaiškinti ar Konstitucijai neprieštaravo 1996 m. Administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimu įtvirtinta pirmoji “išimtis”, kad dėl kontrabandos, kaip teisės pažeidimo, gali būti konfiskuojama ir kitam asmeniui priklausanti transporto priemonė, kuri buvo įrankis kontrabandai gabenti¹²⁴. Nors Konstitucinis Teismas ir pripažino tokią normą neprieštaraujančia Konstitucijai ir nepažeidžiančia savininko teisių, toks sprendimas yra labai abejotinas. Pirmiausia, kaip minėta, dėl to, kad transporto priemonė nėra kalta dėl jos valdytojo veiksmų, todėl konfiskacija yra netinkama sankcija

¹²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 31-770).

¹²⁴ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 35, 208, 209, 210, 211, 237, 292, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 41-990).

iš principo. Antra, manytina, konfiskuojant kitam asmeniui priklausantį turtą, pažeidžiama jo teisė į nuosavybę ir Konstitucijoje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas.

Konstitucinis Teismas gausioje argumentacijoje mėgindamas pagrįsti galimybę konfiskuoti kitam asmeniui priklausantį turtą dėl administracinio teisės pažeidimo visiškai susipainioja civiliniuose ir administraciniuose teisiniuose santykiuose, dėl ko iš principo tokia teisinė argumentacija negali būti laikoma teisinga. Tačiau jos netinkamumą galima dar geriau parodyti pademonstruojant pagrindines šios argumentacijos spragas ir logines klaidas.

Konstitucinis Teismas teigia: “ATPK 26 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta, kad konfiskavimas yra priverstinis neatlygintinis šio daikto pavertimas valstybės nuosavybe. Tai reiškia, kad remiantis įstatymu daikto, kuris buvo administracinio teisės pažeidimo įrankis, nebevaldo ir juo nebesinaudoja ne tik laikinasis naudotojas, bet juo nebedisponuoja ir savininkas, nes šis teisės pažeidimo įrankis tampa valstybės nuosavybe. Kitaip tariant, valstybė tampa teisėta šio turto įgijėja”¹²⁵. Su šiuo teiginiu galima sutikti – įstatymų nustatyta tvarka nuosavybės teisei į daiktą perėjus valstybei, ji tampa šio daikto teisėta savininke. Iš kitos pusės, argumento, skirto ginčijamos normos atitikimui Konstitucijai pagrįsti, parėmimą pačia ginčijama norma, reikia vertinti kaip loginę klaidą Konstitucinio Teismo argumentacijoje.

Tačiau toliau Konstitucinis Teismas teigia, kad dėl asmens padaryto teisės pažeidimo “savininko teisė išreikalauti daiktą iš sąžiningo įgijėjo (valstybės) yra ribojama”¹²⁶. Taip valstybė staiga iš teisėto įgijėjo virsta sąžiningu įgijėju niekaip to nepaaiškinant ir nepagrindžiant. Tačiau to niekaip ir negalima pagrįsti. Civiliniame kodekse sąžiningu įgijėju įvardinamas asmuo, kuris yra pagrįstai įsitikinęs, kad niekas neturi daugiau teisių į įgyjamą daiktą¹²⁷. Šiuo atveju daugiau teisių – nuosavybės teisės – turi tikrasis daikto savininkas. O prisiminus J. Waldrono mintį, kad privačios nuosavybės samprata gali būti įvairiai suvokiama, būtina pažvelgti į nuosavybės santykius ne iš nacionalinės ar kitos valstybės teisės sistemos pusės, o “iš viršaus”. Tuomet pasidaro aišku, kad neatlygintinai prieš savininko valią prievarta paimamas turtas negali būti laikomas sąžiningai įgytu, nepaisant to, kas šį veiksma atlieka. Toks veiksmas gali būti teisėtas, jeigu turtas

¹²⁵ Cit. op. 122.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Cit. op. 1, 4.70 str.

paimamas teisės aktų nustatyta tvarka, bet sąžiningas – ne. Dėl šios priežasties sugriūna Konstitucinio Teismo daroma analogija su civiline teise, kur savininko teisė išieškoti daiktą iš sąžiningo įgijėjo yra ribojama.

Konstitucinis teismas taip pat pateikia tokį argumentą dėl savininko ir laikinojo daikto valdytojo tarpusavio santykių: “Sudarant turto laikino perdavimo valdyti ar naudotis sutartis, jose gali būti nustatytos įvairios turto valdymo ar naudojimosi sąlygos bei tvarka. Jeigu šalys tokių sąlygų sutartyje nenustato, civilinėje teisėje yra visuotinai pripažįstama, kad kreditorius turi teisę reikalauti, jog laikinas jo turto valdytojas ar naudotojas elgtųsi su valdomu ar naudojamu turtu kaip protingas, rūpestingas žmogus. Suprantama, laikinasis turto valdytojas visais atvejais neturi tyčia elgtis taip, kad iškiltų grėsmė jo valdomam kito asmens turtui”¹²⁸. Reikia sutikti, kad egzistuoja bendras principas, kad savininkas turi teisę reikalauti, kad laikinas jo turto valdytojas protingai ir rūpestingai elgtųsi su savininko turtu. Tačiau būtent – turi teisę, o ne pareigą to reikalauti. Nė vienas asmuo negali kontroliuoti kito veiksnus asmens valios ir veiksmų, tad ir negali atsakyti už jo padaromus teisės pažeidimus. Jeigu asmuo besinaudodamas kitam asmeniui priklausančia transporto priemone, padaro teisės pažeidimą, tik jis pats už jį ir atsako.

Konstitucinis Teismas taip pat teigia, kad “turto savininkas, perduodamas valdyti ar naudoti turtą kitiems asmenims, visuomet tam tikru mastu rizikuoja. Laikinas turto naudotojas ar valdytojas, priešingai sudarytai sutarčiai, daikto paskirčiai ar savininko interesams, tyčiniiais ar neatsargiais veiksmais daiktą gali sugadinti, sunaikinti ar kitaip prarasti. <...> ATPK 26 straipsnio pirmojoje dalyje numatytas tretiesiems asmenims priklausančio daikto, kuris buvo administracinio teisės pažeidimo, kontrabandos, įrankis, konfiskavimas prilygintinas jo faktiniam žuvimui, todėl savininkas praranda galimybę susigrąžinti jį natūra”¹²⁹.

Taip Konstitucinis Teismas padaro dar vieną reikšmingą klaidą argumentacijoje. Daikto žuvimas – objektyviai materialiam pasaulyje egzistuojantis reiškinyus prilyginamas daikto praradimui dėl pritaikytų valstybės prievartos priemonių. Toks sutapatinimas yra absurdiškas – lygiai kaip ir teigti, jog pamesti dalį turimų pinigų yra tas pats, kas tokią pat dalį jų sumokėti mokesčių pavidalu valstybei. Tai vienoda tik tiek, kad asmuo praranda dalį turimų pinigų, bet tai, kaip jis juos praranda, skiriasi iš esmės. Taip pat ir transporto

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

priemonės konfiskavimas, kaip valstybės pritaikyta prievartos priemonė, nėra tas pats, kas transporto priemonės sugadinimas, net ir nepataisomai. Dėl šios priežasties, civilinės teisės normose numatyta galimybė asmeniui išieškoti nuostolius iš asmens, padariusio teisės pažeidimą, dėl kurio buvo konfiskuota kito asmens transporto priemonė, yra visiškai netinkama analogija šiems administraciniais teisiniais santykiams.

Parodžius Konstitucinio Teismo argumentacijos nenuoseklumą ir klaidas, galima teigti, kad konfiskuojant asmeniui priklausantį turtą dėl kito asmens padaryto teisės pažeidimo, yra pažeidžiamos savininko teisės. O argumentai, kad valstybė sąžiningai įgyja konfiskuojamą turtą, kad savininkas prisiima daikto konfiskavimo riziką dėl kito asmens veiksmų, yra negali būti laikomi tinkamais. Tad iš asmens be realaus pagrindo neatlygintinai prievarta paimant turtą yra pažeidžiamas ir konstitucinis nuosavybės neliečiamumo principas, ir žmogaus teisė į nuosavybę.

Apibendrinant galima pasakyti, kad turto konfiskavimas kaip sankcija už teisės pažeidimus dažnai pasireiškia kaip nepagrįstas nuosavybės teisių apribojimas, todėl turėtų būti kiek įmanoma keičiamas pinigine bauda ar tam tikra pažeidėjo laisvės apribojimo forma. Neturi būti konfiskuojamas turtas, kurio paskirtis yra nesusijusi su pažeidimu. O asmens nuosavybės konfiskavimas dėl kito individo padaryto teisės pažeidimo yra šiurkštus tiek savininko teisių, tiek prigimtinių žmogaus teisės į nuosavybę pažeidimas

C. Nuosavybės teisių ribojimas dėl visuomenei būtino intereso

Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuosavybės neliečiamumo principo išimtis, kad nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginant¹³⁰. Nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams, arba *eminent domain*, institutas reglamentuojamas ir Civiliniame kodekse, kurio 4.100 straipsnio 1 dalyje nustatytas papildomas reikalavimas – privati nuosavybė gali būti paimama visuomenės poreikiams tik išimtiniais atvejais¹³¹. Taigi galima išskirti tris reikalingas sąlygas norint paimti nuosavybę visuomenės poreikiams: teisėtumas, teisingas atlyginimas ir išimtinio atvejo buvimas.

¹³⁰ Cit. op. 2.

¹³¹ Cit. op. 1.

Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad nuosavybė visuomenės poreikiams gali būti paimama tik įstatymų nustatyta tvarka. Tai, be abejo, pats pagrindinis reikalavimas, kurį lemia teisinės valstybės principas. Jeigu valstybė nuosavybę galėtų paimti be teisėtumo reikalavimo, būtų grubiai pažeidžiama žmogaus teisė į nuosavybę ir tokia valstybė turėtų totalitarinės valstybės požymių. Iš principo vienintelis objektas, kuris gali būti paimamas visuomenės poreikiams, turėtų būti žemės sklypai. Lietuvos Respublikos žemės įstatyme (toliau – Žemės įstatymas) yra nustatyta detali privačių žemės sklypų paėmimo visuomenės poreikiams tvarka¹³². Žemės sklypų paėmimo visuomenės poreikiams įtvirtinimas įstatyme ir bendro pobūdžio normų, kuriomis būtų reglamentuotas bet kokio turto paėmimas, nebuvimas liudija, kad teisėtumo reikalavimo Lietuvoje laikomasi.

Reikalavimas, kad už paimtą nuosavybę būtų teisingai atlyginama, taip pat yra būtina sąlyga teisinėje valstybėje. Reikia pastebėti, kad “teisingai atlyginama” yra vertinamojo pobūdžio sąvoka, kuri galėtų būti įvairiai interpretuojama. Civilinio kodekso 4.100 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad paimto daikto ar turto savininkui turi būti atlyginama pinigais rinkos kaina arba šalių susitarimu perduodamas kitas turtas¹³³. Iš pirmo žvilgsnio tokia nuostata atrodo teisinga, asmeniui yra atlyginama tiek, kiek paimamas daiktas ar turtas yra objektyviai vertas ir prievarta nepakeičiamas į kitą daiktą ar turtą, kurio savininkas gali visai nenorėti. Be to, pavyzdžiui, tiek Civiliniame kodekse yra nustatyta, kad visuomenės poreikiams paimant asmeniui privačios nuosavybės teise priklausančią žemės sklypą, atlyginama statinių ir sodinių rinkos vertė. Žemės įstatyme šių nuostolių atlyginimumas praplečiamas ir miško medynų tūrio, negauto derliaus bei įdėtų lėšų žemės ūkio produkcijos ir miško auginimui vertė¹³⁴.

Konstitucinis Teismas 2001 m. balandžio 2 d. nutarime atitinkamai pažymėjo, kad “Atlyginimas už visuomenės poreikiams paimamą nuosavybę turi būti nustatytas teisingas. Ši Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalies nuostata reiškia ir tai, kad asmuo, kurio nuosavybė paimama visuomenės poreikiams, turi teisę reikalauti, jog nustatytas atlyginimas būtų lygiavertis paimamai nuosavybei”¹³⁵.

Visgi pastebėtini keli momentai. Pirma, iš asmens yra prievarta paimamas jo turtas. Gali būti, kad tai yra žemės sklypas su vienintele asmens gyvenamąja patalpa. Toks paėmimas

¹³² Lietuvos Respublikos žemės įstatymas (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 2004, Nr. 28-868)

¹³³ Cit. op. 1.

¹³⁴ Cit. op. 130, 47 str.

¹³⁵ Cit. op. 75.

be jokios abejonės sukelia savininkui didelių nepatogumų, atima laiko ieškant kitos gyvenamosios vietos ir persikraustant, gali padaryti ir moralinės žalos. Antra, galimas atvejis, kuomet toks asmens turtas turi labai nedidelę rinkos kainą, už kurią jam praktiškai neišmanoma įsigyti net panašaus turto. Taigi teisingo atlygintinumo principas neturi būti siejamas su tik su rinkos verte – be jos būtina įvertinti ir kitus faktorius.

Reikalavimas, kad turtas visuomenės poreikiams gali būti paimamas tik išimtiniais atvejais taip pat yra labai svarbus. Jeigu privačios nuosavybės teise priklausantis turtas galėtų būti paimamas bet kada ir dėl bet kokių valdžios institucijoms atrodančių reikalingų priežasčių, nuo nuosavybės neliečiamumo principo pažeidimo neapsaugotų nei procedūros įtvirtinimas įstatymuose, nei teisingas atlyginimas. Joks asmuo nebūtų tikras dėl savo turto ateities ir tai pakenktų visuomenės stabilumui, rinkos santykiams ir pažeistų asmenų teisėtą lūkesčių principą.

Vis dėlto galima suabejoti, ar šis reikalavimas nėra deklaratyvus. Žemės įstatyme pateikiamas sąrašas tokių išimtinių atvejų, kada nuosavybė gali būti paimama visuomenės poreikiams, yra pakankamai platus. Reikia sutikti, kad tokie atvejai kaip krašto ir sienos apsauga ar valstybinių aerodromų, uostų statyba ir viešojo naudojimo geležinkelių, kelių ir vamzdinių tiesimas dažnai yra būtina reikalingi visuomenei. Vis dėlto abejonių iškyla dėl tokių išimčių, kaip naudingųjų iškasenų eksploatavimas. Naudingosios iškasenos turi laikomos žemės sklypo, kuriose jos yra, savininko nuosavybe ir tik jis turėtų spręsti kaip ir kada jas eksploatuoti. O tokia sąlyga, kaip “bendras (viešas) naudojimas”, yra labai plati ir neapibrėžta, todėl iš principo kertasi su išimtinumo reikalavimu.

Konstitucinis Teismas 2001 m. balandžio 2 d. nutarime pažymėjo: “Pagal Konstituciją nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams – tai kiekvienu atveju individualus įstatymų nustatyta tvarka priimamas sprendimas dėl privačia nuosavybės teise priklausančio turto paėmimo. <...> Visuomenės poreikiai, kuriems pagal Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalį paimama nuosavybė – tai visuomet konkretūs ir aiškiai išreikšti visuomenės poreikiai konkrečiam nuosavybės objektui. Pagal Konstituciją paimti nuosavybę (teisingai atlyginant) galima tik tokiems visuomenės poreikiams, kurie objektyviai negalėtų būti patenkinti, jeigu nebūtų paimtas tam tikras konkretus nuosavybės objektas”¹³⁶. Taigi Konstitucinis Teismas akcentuoja poreikių objektyvumą ir negalimumą patenkinti jų kitomis priemonėmis. Ši argumentacija paremta dar 1997 m.

¹³⁶ Ibid.

vasario 13 d. Konstitucinio Teismo nutarimu, kuriame kaip viena iš būtinų privačios nuosavybės ribojimo sąlygų buvo įvardinta, kaip “būtinai reikalinga demokratinėje visuomenėje”¹³⁷.

Tačiau toliau 2001 m. balandžio 2 d. nutarime Konstitucinis Teismas teigia, ir kad “Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalyje nurodyti visuomenės poreikiai, kuriems įstatymo nustatyta tvarka ir teisingai atlyginant gali būti paimama nuosavybė – tai visos visuomenės ar jos dalies interesai, kuriuos valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti ir tenkinti. Paimant nuosavybę visuomenės poreikiams turi būti siekiama pusiausvyros tarp įvairių visuomenės bei jos narių teisėtų interesų”¹³⁸.

Šioje vietoje būtina akcentuoti skirtumą, kuris buvo nagrinėtas žmogaus teisių apribojimo dėl viešojo intereso kontekste. Visuomenės poreikiai ir visuomenės interesai, nors ir panašios sąvokos, bet skiriasi vienu labai svarbiu bruožu. Poreikis visada asocijuojasi su būtinumu ir objektyviu neišvengiamumu, o interesas – labiau su naudingumu ir subjektyviu bendros gerovės siekiu. Skirtumas yra aiškus, kuomet nuosavybė paimama tiesiant kelią tarp dviejų miestų ar statant valstybinės reikšmės oro uostą, jeigu tam yra realus poreikis, ir kuomet ji paimama norint eksploatuoti naudinguosius išteklius ar įgyvendinti valstybei svarbų ekonominį projektą, dėl kurio svarbos sprendžia tuo metu valdžioje esanti grupė žmonių. Pastarojo atvejo kontroversiškumą puikiai iliustruoja Kauno laisvosios ekonominės zonos projektas, kuriam, grindžiant visuomenės poreikiais, buvo paimti asmenims privačios nuosavybės teise priklausantys žemės sklypai. Nors sumanymas įkurti laisvąją ekonominę zoną buvo neblogas, tačiau jo įgyvendinimą vargu ar galima pripažinti sėkmingu. O iš savininkų buvo paimti žemės sklypai, kurie dabar rinkoje gali būti verti ir šimtą kartų daugiau. Taigi peršasi išvada, kad savininkų teisės buvo apribotos nepagrįstai.

Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas labiau laikosi Konstitucijos ir Civilinio kodekso nuostatų ir vadovaujasi Konstitucinio Teismo išaiškinimais negu pats Konstitucinis Teismas. Žemės įstatyme yra nustatyta, kad sprendimus dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams priimanti institucija privalo motyvuotai pagrįsti, kad konkretus visuomenės poreikis objektyviai egzistuoja ir kad jis negalės būti patenkintas, jeigu nebus paimtas

¹³⁷ Cit. op. 94.

¹³⁸ Cit. op. 75.

konkretus žemės sklypas¹³⁹. Taigi išimtinus atvejus paimti privačią nuosavybę dėl viešojo intereso reikia suprasti kaip objektyviai būtinus, neišvengiamus, o konkretus poreikis negali būti patenkinamas kitomis priemonėmis arba kitų priemonių kaštai yra akivaizdžiai neprotingi.

Kitas klausimas, kuris iškyla norint turtą paimti visuomenės poreikiams yra, ar tas turtas tikrai bus panaudotas visuomenės poreikiams. Štai Konstitucinis Teismas 2003 m. kovo 4 d. nutarime pažymėjo, kad “Konstitucijoje nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams siejamas ne su tuo, kam paimta nuosavybė atiteks, bet su tos nuosavybės paėmimo tikslais – panaudoti daiktą visuomenės interesams, socialiai svarbiems tikslams, kuriuos pasiekti galima tik pasinaudojus konkreto paimamo daikto individualiomis savybėmis. Taigi Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalies formuluotės “visuomenės poreikiai” negalima aiškinti kaip visais atvejais draudžiančios paimti nuosavybę ir ją perduoti privačion nuosavybėn. Ar nuosavybė yra paimama visuomenės poreikiams, lemia ne tai, koks subjektas (valstybė, savivaldybė, juridinis ar fizinis asmuo) vėliau taps šios nuosavybės savininku, o tai, ar nuosavybė, kuri buvo paimta iš savininko, tikrai buvo paimta dėl to, kad ji buvo reikalinga visuomenės poreikiams tenkinti, t. y. socialiai svarbiems tikslams, kuriuos pasiekti galima tik pasinaudojus konkrečiu paimamu turtu”¹⁴⁰.

Tokia Konstitucinio Teismo nuomonė įneša dar daugiau sumaišties į ir taip sudėtingą problemą. Žinoma, kad nuo turto savininko nebūtinai priklauso, ar turtas naudojamas visuomenės poreikiams tenkinti, ar ne. Tačiau privatus savininkas visada turi savų interesų, kurie nebūtinai turi sutapti su visuomenės interesais. Taigi būtų galima tikėtis atvejų, kuomet vieno privataus asmens nuosavybė būtų paimama ir perduodama kitam privačiam asmeniui tik prisidengiant visuomenės interesais. Ypač tai gali pasireikšti valstybei svarbių reikšmingų ekonominių projektų įgyvendinimu, kurie dėl lobistinių ar netgi korupcinių santykių dažnai būna susiję su valdžios institucijomis. Tačiau pastebėtina, kad įstatymų leidėjas nesivadovauja tokiu Konstitucinio Teismo išaiškinimu, Žemės įstatyme nustatydamas, kad žemės sklypas, paimtas visuomenės poreikiams, negali būti perleidžiamas privačių asmenų nuosavybėn, o tik perduodamas patikėjimo teise, neatlygintinai naudotis arba išnuomojamas įstatymo nustatyta tvarka ir tik toms reikmėms dėl kurių buvo paimtas¹⁴¹.

¹³⁹ Cit. op. 130, 45 str.

¹⁴⁰ Cit. op. 72.

¹⁴¹ Cit. op. 130, 46 str.

Be to, turint galvoje visuomenės poreikių neapibrėžtumą ir dinamiškumą iškyla klausimas, kiek laiko turtas, paimtas visuomenės poreikiams, turi jiems tarnauti. Žemės įstatyme nustatytas 10 metų terminas, per kurį nepanaudojus paimto sklypo visuomenės poreikiams, jis pasiūlomas išpirkti savininkui už tą pačią pinigų sumą, kurią jis buvo sumokėjęs (jeigu už paėmimą buvo atlyginta pinigais). Atrodytų, kad tokia nuosatata visiškai neįvertinami galimi rinkos pokyčiai, tačiau tai galima vertinti ir kaip papildomą savininko teisių apsaugą. Tačiau jeigu paimtas žemės sklypas vis dėlto naudojamas visuomenės poreikiams tenkinti, niekas nėra apsaugotas nuo galimo tų poreikių pasikeitimo ir tapimo nebeaktualiais ir po kelių metų.

Apibendrinant, galima pasakyti, kad privačios nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams yra sudėtinga problema dėl visuomenės poreikių neapibrėžtumo. Vis dėlto manytina, kad išimtiniais atvejais tai neišvengiama, nes žemės kiekis yra nekintantis dydis, o esant nuolatinei technologinei pažangai ir visuomeninių santykių kaitai, atsiranda poreikis sukurti kažką visiems reikalingo net ir ant privačios žemės sklypo. Tačiau tai turi būti kažkas tikrai būtino visuomenei, o kad ir koks turtas būtų paimamas, tai turi būti daroma tik įstatymų nustatyta tvarka ir tik teisingai atlyginant. Džiugu, kad Lietuvos įstatymų leidėjas šių reikalavimų iš esmės laikosi.

Išvados

1. Privati nuosavybė yra neatsiejama asmens egzistencijos dalis. Kiekvienas asmuo turi prigimtine teisę į privačią nuosavybę, jo nuosavybės teisės privalo būti saugomos ir ginamos. Be privačios nuosavybės galima išskirti kolektyvinę nuosavybę ir bendrąją nuosavybę. Privačia nuosavybe turimas turtas valdomas ir naudojamas ir juo disponuojama efektyviausiai. Taigi privati nuosavybė yra ir visuomenės gerovės pagrindas.
2. Viešasis interesas – kategorija kurią sunku apibrėžti. Viešojo intereso subjektu laikoma visuomenė ar gausi jos narių grupė, o objektu galima įvardinti visuomenės gerovę. Visuomenės gerovės turėtų būti siekiama ne kaip tikslo, o kaip priemonės leidžiančios individams lengviau siekti savo tikslų. Viešojo intereso neapibrėžtumas verčia jos aiškinimą palikti teismų praktikai. Netinkamas viešojo intereso sampratos interpretavimas gali pasireikšti nepagrįstai apribojant privačius interesus ir žmogaus teises. Žmogaus teisės gali būti apribojamos laikantis teisėtumo reikalavimo ir apribojimus sąlygojančios objektyvios būtinybės, o ne siekio sukurti geresnę visuomenę.
3. Žmogaus teisės į privačią nuosavybę užtikrinimą Lietuvoje liudija nuosavybės teisių į nacionalizuotą turtą atstatymas bei Konstitucinio Teismo jurisprudencija pripažįstanti tam tikrų kategorijų asmenų teisės į nuosavybę apribojimų dėl viešojo intereso neatitikimą proporcingumo reikalavimui. Ribojant privačios nuosavybės teises dėl viešojo intereso turėtų būti laikomasi teisėtumo ir objektyvaus būtinumo reikalavimų. Vadovaujantis Konstitucinio Teismo jurisprudencija vertintinos trys galimybės riboti privačios nuosavybės teises, kurios yra susijusios su viešuoju interesu:
 - a) **Nuosavybės teisių ribojimas dėl daikto pobūdžio.** Ribojimai turėtų būti kiek įmanoma pagrįsti daiktų savybėmis, kaip paskirtis, ir jų keliami grėsmė, o ne valdžios institucijoms nuomone, kas yra geriau kiekvienam asmeniui. Neobjektyvūs sprendimai neretai sulaukia kritiškos visuomenės reakcijos ir ne visuomet garantuoja siekiamą tikslą.
 - b) **Nuosavybės teisių ribojimas dėl savininko padarytų veiksmų.** Turto konfiskavimas teisės pažeidimų objektams ir įrankiams turėtų būti taikomas tik daiktų, kurių civilinė apyvarta ribota dėl jų pobūdžio, atžvilgiu, o kitais

atvejais keičiamas alternatyviomis nuobaudomis. Kitam asmeniui priklausančio turto konfiskavimas vertintinas kaip grubus nuosavybės teisių pažeidimas.

- c) **Nuosavybės teisių ribojimas dėl visuomenei būtino intereso.** Privati nuosavybė visuomenės poreikiams turėtų būti paimama tik įstatymų nustatyta tvarka, teisingai atlyginant (įvertinant galimą moralinę žalą ir kitus faktorius) ir tik tuomet, kai tai lemia būtinumas ir neišvengiamumas, o ne subjektyvūs geranoriški ketinimai. Lietuvos įstatymų leidėjas iš esmės laikosi šių reikalavimų.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1).
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 35, 208, 209, 210, 211, 237, 292, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 41-990).
3. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 21, 26, 27, 30¹, 32, 123, 124, 124¹, 124², 125, 126, 127, 128, 129, 130, 130², 131, 134, 187, 224, 225, 259¹, 269, 281, 312, 313, 314, 315, 320, 326, 330 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei 124³ straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas (Valstybės žinios, 2007, Nr. 138-5641).
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741).
5. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 116-4403).
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262).
7. Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014).
8. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas (su pakeitimais ir papildymais) (Valstybės žinios, 2004, Nr. 28-868).
9. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) Vilnius: Mintis, 1985.

Specialioji literatūra

1. ANDERSON, T., HUGGINS, L. *Property Rights: A Practical Guide to Freedom and Prosperity* [interaktyvus]. Stanford, California: Hoover Institution Press, 2003, [žiūrėta 2008-04-16]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.com/books?id=HHfBtSrt3KEC&pg=PP1&dq=%22Property+Rights+A+Practical+Guide+to+Freedom+and+Prosperity%22&hl=lt&sig=Bsjn6uGt4qeh3QdCuT9brKQXrdo#PPR3,M1>>.

2. BASTIAT, F. *Politiniai ir ekonominiai esė*. [interaktyvus] Kaunas: KTU, 1992, [žiūrėta 2008-04-10]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/skaitiniai/knygos_lietuviu_kalba/4108>.
3. BOX, R. Redescribing the public interest. *The Social Science Journal*, 2007, 44.
4. CAHIR, J. The Withering Away of Property: The Rise of the Internet Information Commons, *Oxford Journal of Legal Studies*, 2004, Vol. 24, No. 4.
5. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-04-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.autoinfo.lt/webdic/>>.
6. GEČAITĖ, V. Viešojo intereso samprata civiliniame procese, *Justitia*, 2006, Nr. 2 (60).
7. GUMBIS, J. Public Interest: Problem of Conceptualisation. *Socialiniai mokslai*, 2006, 1 (51).
8. ENGELS, F. *The Principles of Communism* [interaktyvus]. 1847, [žiūrėta 2008-04-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/11/prin-com.htm>>.
9. HAYEK, F. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
10. HAYEK, F. *Teisė įstatymų leidyba ir laisvė. II tomas: Socialinio teisingumo miržas*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
11. HARDIN, G. The Tragedy of Commons. [interaktyvus] *Science*, vol. 162, 1968, [žiūrėta 2008-04-22]. Prieiga per internetą: <<http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/162/3859/1243>>.
12. HEGEL, G. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000.
13. HOPPE, H. *The Economics and Ethics of Private Property* [interaktyvus]. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2007. [žiūrėta 2008-04-16]. Prieiga per internetą: <<http://mises.org/books/economicethics.pdf>>.
14. JASAY, A. *Property and its Enemies, Part I: "Design Faults" in Locke's Theory of Property Taint Ownership with Guilt* [interaktyvus]. 2003. [žiūrėta 2008-04-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.econlib.org/Library/Columns/y2003/Jasayenemy.html>>.
15. JASAY, A. *Property and its Enemies, Part II: Is Ownership a Myth?* [interaktyvus]. 2003. [žiūrėta 2008-04-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.econlib.org/Library/Columns/y2003/Jasaymyth.html>>.

16. LEFEVRE, R. *The Philosophy of Ownership [interaktyvus]*. Rampart College Press, 1966 [žiūrėta 2008-04-17]. Prieiga per internetą: <<http://mises.org/books/ownership.pdf>>.
17. KORSAKAITĖ, D. Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas. *Ekonomika*, 2006, 76.
18. KRIVKA, E. Intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 5 (95).
19. KRIVKA, E. Viešojo intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 10 (100).
20. LOCKE, J. Apie nuosavybę Iš *Laisvoji rinka. Skaitiniai*. [interaktyvus]. 1992, [žiūrėta 2008-03-25]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrinka.lt/Skaitiniai/Laisvoji%20rinka/locke.pdf>>.
21. MIKELĖNAS, V. et al. *Civilinis procesas: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 1997.
22. MISES. L., *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* [interaktyvus]. Yale University Press, 1951 [žiūrėta 2008-04-20]. Prieiga per internetą: <<http://mises.org/books/socialism/contents.aspx>>.
23. NAMAVIČIUS Z., STAČIOKAS S. Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas [interaktyvus]. 2002, [žiūrėta 2008-03-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.
24. NOZICK, R. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
25. SCHUMPETER J. *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*. Vilnius: Mintis, 1998.
26. STASKONIS, V., et al. *Civilinė teisė: vadovėlis*. Kaunas: Vijusta, 1997.
27. WALDRON, J. *The Right to Private Property*. Oxford: Clarendon Press, 1988.

Teismų praktika

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1993, Nr. 70-1320).
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. rugsėjo 25 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 92-2173).
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 114-2643).

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 15-315).
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 31-770).
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 40-977).
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1998, Nr. 63-1827).
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1999, Nr. 26-740).
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2001, Nr. 29-938; atitaisymas – 2001, Nr. 30).
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2001, Nr. 33-1108).
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2001, Nr. 85-2977).
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 28-1003).
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2003, Nr. 24-1004).
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2005, Nr. 87-3274).
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas - 2006, Nr.: 127, atitaisymas - 2006, Nr. 137).

Santrauka

Šiuo magistro darbu siekiama atskleisti privačios nuosavybės ir viešojo intereso santykio problematiką, daugiausiai pasireiškiančia privačios nuosavybės teisių apribojimu dėl viešojo intereso. Darbe nagrinėjama privačios nuosavybės samprata ir reikšmė, viešojo intereso samprata ir pasireiškimo būdai bei remiantis Lietuvos Respublikos teisės aktais ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija sistemiškai analizuojamas privačios nuosavybės ir viešojo intereso santykis ir įvertinamas privačios nuosavybės apribojimų dėl viešojo intereso pagrįstumas.

Galima išskirti tris nuosavybės rūšis: privačiąją, viešąją ir bendrąją. Visos šios rūšys visuomenėje egzistuoja kartu, nors ir yra pastebimos tam tikros privačios nuosavybės didėjimo tendencijos. Teisė į nuosavybę yra prigimtinė žmogaus teisė, būtina jo egzistencijai. Privačios nuosavybės teisės turi būti saugomos ir ginamos, kadangi jos yra visuomenės gerovės pagrindas.

Viešojo intereso sąvoka yra pakankamai neapibrėžta, todėl turėtų būti paliekama atskleisti teismų praktikai. Laikoma, kad viešasis interesas – tai visuomenės socialinis poreikis siekti bendrosios gerovės. Bendroji gerovė turėtų būti suprantama ne kaip tikslas, o kaip priemonė individams siekti savo tikslų. Netinkamai interpretuojant viešojo intereso sampratą gali būti nepagrįstai apribojami privatūs interesai ir žmogaus teisės.

Žmogaus teisės į nuosavybę užtikrinimas – taip pat visuomenės interesas. Dėl to ši prigimtinė teisė gali būti ribojama tik išimtiniais atvejais, esant objektyviam būtinumui. Lietuvoje ši teisė yra iš principo užtikrinama, nors egzistuoja daug jos apribojimų, kurių daugumą galima priskirti kaip sąlygotų viešojo intereso. Vadovaujantis Konstitucinio Teismo jurisprudencija išskiriami trys, tokio nuosavybės teisių apribojimo atvejai: dėl daikto pobūdžio, dėl savininko veiksmų ir dėl visuomenės poreikio. Visi šie apribojimai yra galimi tam tikra apimtimi, svarbu, kad jie būtų nulemti objektyvių sąlygų, o ne subjektyvaus atskirų grupių noro sukurti geresnę visuomenę.

Summary

ISSUES CONCERNING THE RELATIONSHIP BETWEEN PRIVATE PROPERTY AND PUBLIC INTEREST

This master thesis aims to reveal the relationship between private property and public interest, which mostly appears with various restrictions upon private property rights because of the public interest. Concepts of private property and public interest are analysed together with the importance of private property and exertion of public interest. Also the relationship between private property and public interest is systematically analysed according to Lithuanian legislation and jurisprudence of the Constitutional Court and evaluations on the justification of private property restrictions are presented.

Three kinds of property may be distinguished: private, collective and common. All these kinds co-exists in any society, although trends of private property increase may be noticed. A right to private property is a natural human right, which is essential to his existence. Private property rights must be safeguarded and protected as private property is the foundation of the welfare of the society.

The concept of public interest is rather vague, thus it should be clarified in case law. It is assumed that public interest is a social need of the society to reach for the general welfare. General welfare should be understood not as a goal, but as means providing the individuals better possibilities to reach for their own goals. An inappropriate interpretation of public interest concept may lead to unjust restrictions of private interests and human rights.

The security of a Human right to private property is also public interest. Therefore this natural right may be restricted only on exceptional circumstances when it is an objectively necessary. In Lithuania this right is basically secured, although many restrictions exist, which most of them may be conditioned by public interest. According to the jurisprudence of the Constitutional Court, three cases of such private property restrictions may be distinguished: because of nature of an object; because of the actions of an owner; because of a need of the society. All these restrictions are possible to some extent. It is important that they were conditioned by objective circumstances, and not a subjective needs of particular groups to build a better society.